

Kőbányai János Kertésznapló

Csak akkor zavarjanak, ha a walesi herceg keres – mondta Rezeda Kázmér – Krúdy Gyula novellájában – a gazdasszonyának, s felment a padlásszobájába.

Kertész Imrét 2002 októberében a „walesi herceg” felkereste magányos padlásszobájában.

„Csak akkor adjátok át a telefont, ha valaki sürgősen azt akarja megtudakolni, hogy elfogadom-e a Nobel-díjat.” „Ezt a házat is majd a Nobel-díjamból veszem meg.” Ezeket a fellengzős, tréfás vagy sületlen kijelentéseket sem lehet többé használni, mint a lehetetlenség – de a lehetetlen (csoda) bekövetkeztére vágyakozás – metaforáját. Ugyan továbbra sem fenyeget semmiféle díj (csoda) – de ez a lehetetlenül távoli esemény mégis annyira közvetlen közelségbe került, hogy még az én vonatkozásomban is megszüntette a Nobel-díjjal való hülyéskedés lehetőségét. Hiszen a lehetetlen áthatolhatatlannak hitt burka az érzékelhető szomszédságomban pattant szét, s itt, mellettem, zuhant ki belőle a csoda. És ez, ha csak egyszer is, és aligha megisméltődően, de most az úgynevezett valóságban mégis megtörtént. Mégpedig olyasvalakivel, akit baráti közelségből ismerek. Aki még tizennégy-tizenöt éve, amikor megismerkedtünk (ő annyi idős volt, mint én most), még annyira sem volt (el)ismert író, mint – akkor – én. Azaz a magyar társadalmi és szellemi létezés legkülső körén is kívül keringett, és most, kevéssel ezután, a világ számára nemcsak hogy az egyik leg(el)ismertebb magyarrá, s minden bizonnyal a leg(el)ismertebb magyar íróvá vált, de egy csapásra azzá a leg(el)ismertebb magyar íróvá, aki Janus Pannoniusz óta valaha is alkotott.

Ha ez igaz, akkor minden megtörténhet. Még az is, hogy „az élet szép”.

Ha ez a fabula igaz, akkor mégis lehet valami hitele az „utolsókból lesznek az elsők” mondásnak, „a szegény, legkisebb fiú elnyerte a fele, sőt az egész királyságot a szépséges királykisasszony kezével egyetemben” végű meséknek, vagy a történetnek, mely így fejeződik be: „Az Úr pedig jobban megáldá a Jób életének végét, mint kezdetét.”, s nemkülönben lehet hinni, s talán kell is az ígéretnek, hogy: „Ne félj, mert nem fogsz szegyényt vallani, ne szégyenkezz, mert nem lesz okod pirulásra, mert ifjúkorod elhagyatottságának szégyenét elfelejtheted és özvegykorod megalázottságára nem kell emlékezned többé.”

A „történet szelleme”, vagy Isten, vagy az a hatalom, igazság, akinek/amelynek a „törvényei szerint kell élni, akkor is ha nincs” (Kertész Imre: *Gályanapló*) – látszólag az északi ország tudós akadémikusai döntésének médiumán keresztül – sőt magának Kertész Imrének a személyén-médiumán keresztül jelt adott.

És ez a jel mindenkié, aki keresi vagy várja a jelt, s kész a befogadására, értelmezésére. Az utolsókból lesznek az elsők, a szegény fiú elnyeri a királyságot, „*És meghala Jób jó vénségben és betelve az étellel.*” Mert ha a világ, az Auschwitzba torkolló történelmével, nem is ebben a narratívában lakozik, de legalább a meséjében (kultúrájában, szellemében) mégis e nemlétezésben létező, tehát a valóságosnál erősebb talapzaton nyugvó *elbeszélés vágyában utazik, vagy álmodik – ott, ahol mégis világosak a jó és a rossz határai. „És megtértek és meglátjátok, hogy különbség van az igaz és a gonosz között, az isten szolgája között, az Isten szolgája között és aközött, aki nem szolgálja Őt...És feltámad nektek, akik féltetek a nevemet, az igazság napja, és gyógyulás lesz az Ő szárnyai alatt, és kimentek és ugrándoztok, mint a bizlalt tulkok.*”

„Nem mese ez, gyermek.”
De igen.

2002. október 9-én, úgy délután fél négy körül ért el Kertész Imre Nobel-díjának híre. Frankfurtban, a könyvvásáron, a *Múlt és Jövő* standjánál. Éppen a Miniscula nevű barcelonai kiadó bájos képviselőjével tárgyaltam, aki lelkesedik Pap Károlyért, s annak *Azarel* című regényét jövőre kiadja – én ezen felbuzdulva éppen lyukat beszéltem a hasába, hogy minek várni a könyv fogadtatására, érdemes lenne már most belefogni egy Pap Károly-novelláskötet összeállításába, előmunkálataiba. Befutott hozzánk néhány percre vendégségbe Dalos György, és egyszerre megcsörrent a mobiltelefonja (gyűlölem a világból kikököntető, a világba erőszakosan behatoló eszközt, hát még, ha idegen nyelven kell koncentrálnom egy számomra nagyon is fontos kérdésre – túlvilági barátomra, „Karira”, és az ő posztumusz karrierjére). Rövid, kapkodó beszéd után Dalos Gyuri megérintette a vállam:

– Ne haragudj, hogy megszakítalak: *Kertész Imre kapta az idei Nobel-díjat!*

– *Miért nem Pap Károly?* – ez volt (magamban) az első reakcióm.

– Congratulation! – szólt beszélgetőtársam. Zavartan megköszönve – igen távolinak, vagy inkább közvetlen közelinek érezve az illetékeséget – egy darabig (míg át nem mentünk a központi magyar standra a hirtelen összerántott fogadásra, pezsgőre, üdvözlőbeszédre) megpróbáltam úgy tenni, mintha nem történt volna semmi; az én szerzőm (hősöm) Pap Károly és nem Kertész Imre! Teszem hát a dolgom, amiért idejöttem.

Miért nem Pap Károly? – nyilallt belém szinte öntudatlanul, hiszen ennek még az esélye is ki van zárva. Ezt a díjat csak élő szerzőnek adják, noha bizonyos értelemben – erre persze nem gondoltam akkor még – éppen Kertész Imre díján keresztül valamilyen módon Pap Károly is megkapta az (el)ismerést. Nem azért, mert ő is volt táborban – ott is pusztult el, s nem oszthatta meg a világgal ama legigazibb írói tapasztalatot, amelyet Kertész Imre hozott vissza, mentett ki onnan, ahol ő ottmaradt, jeltelen sírjában (egyébként szintén Buchenwaldban, ahol Kertész felszabadult) –, hanem azért, mert alighanem Kertészére hasonlíthatott a tapasztalata – a magyar irodalomban egyedül az övé –, mivel az életművét (egyébként a magyar irodalomban először) ő szintén saját zsidó egzisztenciájára alapozta, mégpedig arra, amely már leszámolt a

zsidó számára lehetséges nem zsidó szellemi létezés illúziójával, s ezért lehet – mert igazságból és nem hazugságból indult ki a nyelve, az igazsa: a műve – szintén konvertibilis, akárcsak Kertészé. (Három éve foglalkozom vele, azóta fél tucat nyelvre adtam el a jogait, s mivel – nem véletlenül – sikere az USA-ban kezdődött, angol-szász fogadtatása nemcsak Kertészre, de Máraira is hajaz, a kritikák a Singer testvérek, Malamud, Philip Roth, Nabokov, sőt Bruno Schulz és Franz Kafka mellett említik.) És csak mindezek után hasított belém – örök MTK-drukkeri reflexszel (ezzel a metaforával is baj van az utóbbi időkben): „szegény magyarok”!

„Szegény magyarok” – ezt a díjat várták, ezt az igazolást, legitimációt, befogadást, az egyenlővé ütés gesztusát. Amióta ez a díj létezik. Azóta? Vagy inkább azóta, amióta az irodalom, a más nyelvre lefordított, a más nyelven ható, mintát, trendet kirajzoló irodalom (művészet, kultúra) a fegyverekkel exportált, kikövetelt kultúrák nem éppen önkéntes tisztelete helyett ilyen módon is hathat vagy hódíthat (noha korántsem oly régen, s korántsem olyan százszázalékos tisztán és önkéntes alapon, mint amilyenek ez tűnik), s amióta mindennek a hordozó közege az a művészet, amelyet nemzeti jelleggel lehet identifikálni. Ez a kis nemzetek nagy lehetősége a „visszavágásra”, permanens kisebbségi érzésüket kompenzálандó – amely érzés végül is, sajnos, kisebbsé is teszi őket; csak azok tudnak nagyot alkotni náluk – Kertész Imre példája is ezt mutatja –, akik nagyságukat éppen a nemzeti kultúrából történő gyökeres kiszakíttatás gyötrelmes szerencséjéből nyerik.

Vagy még régebb óta, a múlt mélységes mély kútjába vesztett idők óta kívánták ezt az elismerést? Amióta a Nyugat megálljt parancsolt a portyázó hadaknak, s arra kényszerítette a magyarokat, hogy az ő normáihoz, vallásához, azonosságához, berendezkedéséhez igazodjanak, s azóta ez a trendkövető trauma a magyarság egy részének az időnkénti önként vállalt kiirtásához vezetett: prolongált, sorssá, jellemmé homogenizált *öngyilkosság*hoz, mint azt Pap Károly zseniálisan felismerte *Zsidó sebek és bűnök* című esszéjében.

S most a lassan beérő, a jó viselkedésért kijáró, igazodást honoráló gesztus helyett ezt a díjat nemcsak hogy egy nem magyarnak – vagy tom-pítsunk (maszatoljunk): nem a magyar történelemmel, kultúrával azonosuló írónak –, hanem egy zsidónak adják (Füst Milán jelöltségét is

nehéz volt kibekkelni.), ráadásul egy olyan zsidónak, akinek az életműve egyetlen helység-névből absztrahált (mert különben leírhatatlan, hasonlíthatatlan) fogalom köré sűrítethető: *Auschwitzhoz*. A rettenetes mézárszékhez, ahol a Szent István-i idők óta szintén elkövetődött, nem néhány évszázad, de néhány hónap alatt a csak a nyugati trendre – a kereszténységre – átzökkenés során véghezvitt tömeg(ön)gyilkosság, amely a történelmi becslések szerint a szabad magyarok harmadának a legyilkolásához vezetett (noha kevésbé számottevő, de szintén német segítséggel egyébként). Gyilkosság vagy öngyilkosság? Mennyiben igaz a már hozzáférhetetlenül elaknásított kérdés, hogy az Auschwitzban (e nevet a holokauszt szimbólumaként használom) elpusztított 600 000 zsidó magyar volt-e, az ő *sorstalanságuk* megörökítőjével, Kertész Imrével egyetemben? A magyar–zsidó viszonyban, történetben már a kezdetektől fogva meg nem beszélt, a holokauszt után pedig ki nem beszélt probléma ez, noha ez az alapja a viszognak és a ráépült történelem-háznak, amelyről a holokausztban kiderült, hogy nem ástak igazi alapot neki. Akár gyilkosság, akár

öngyilkosság volt az auschwitzi tett, most Kertész Imre – külföldi sikereken, külföldi *presser group* munka nyomán elért – díja ezt a múltat, ha úgy tetszik, sorsot vagy *magyar sorstalanságot* koppintja a magyar orra! Ráadásul *külről*, sőt épp azok részéről, akik ebbe az öngyilkosságba – kényszerrel vagy csábítással – a magyarokat „megvezették”, és amiből sem így, sem úgy nem lehet(ett) „jól kijönni”. A becülettel kiérdemelt, „kiviselkedett”, a Nyugathoz, vagy Európa kebeléhez való felemeltetés helyett ezt a rettentő emléket újra a képükbe vágó, újra a mélybe vissza taszító-alacsonyító pofont kell elszenvedniük. Még ezt is.

És ehhez a pofonhoz – ha meg akarnak maradni a kulturált Nyugat-követésben, az emi-nens tanuló státusban, amelyben már annyi energia fekszik, s amely talán az „igazi Nobel-díjat” is meghozza egyszer, ha az már nem is lesz az a díj, az az első, felszabadító elismerés – nemhogy pókerarcot, hanem még jó kedvet, felszabadult lelkesedést is kell alakoskodni. S csak ama több évszázados Szent István-i (ön)pusztításban elvértve megmaradt, mocsarakban, ingoványokban bujkáló szabad legényeknek, magukat átmentett sámánok reinkarnációinak – akik az európai, kulturált viselkedés kötelezettsége alól fel vannak mentve – mondhatják ki, hogy ez nem az ő díjuk, nem az ő reprezentációjuk.

Kertész Imre nem magyar? Kertész Imrét nem tartja a magyar nép, vagy talán kevésbé fennköltten: a magyar közönség magyarnak?

Arra, hogy Kertész Imre magát magyarnak tartaná, nincs adat. Ha az írásai számítanak (a nyilatkozat az egy másik – kollektív – műfaj), akkor csak ennek az ellenkezőjére idézhető példa. Noha Magyarországon írta meg művét, magyar nyelven, mert az egyetlenegy – oly féltőn őrzött-védett – élményét, a világról való fölfedezését, az egyetlen valamit, ami az auschwitzi apokalipszis után őt életben tartotta, ha oly gyenge szálacsán keresztül is, de ehhez a világhoz kötötte (nemcsak író kollégái, a műveiken túl haláluk módjával is a „holokauszt kultúráját” megalapozó írók sora: Tadeusz Borowski, Jean Améry, Paul Celan, Primo Levi, de névtelen emberek tömege lett öngyilkos az ott szerzett élmények hatására), csakhogy ez a fizikai, s nyelvi tény önmagában képezi-e a hovatar-tozást szellemi és kulturális és lelki értelemben? Különösen abban az esetben, ha ezt a belső emigrációt Kertész Imre – nem politikai okból, hanem mélyebb – egzisztenciális kényszer vagy

vonzalom okán választotta: mégpedig abból a nemzetek feletti identitásból, amely őt Auschwitzban jelölte meg és jelölte ki – mint az Auschwitzban szerezhető tapasztalatok krónikását. Ugyanis tapasztalatát csak magyar nyelven tudta megírni, s ezért csak magyar nyelvtérületen látott reményt könyve (első) kiadására, pontosabban: csak onnan juttathatta el „egyetlen tulajdonát”, Auschwitzban megformált világképét az univerzialisításba. Nemcsak esszéiben, a *Gályanapló* feljegyzéseiben, *A kudarc '56-os* jelenetében mondja ki kereken és félreérthetetlenül ezt a hova(nem)tartozást, de már magában a *Sorstalanságban* is – az Auschwitz-világot a maga világtörténetiségének dimenzióiban bemutató műben, ahol a magyarsághoz való viszonya mint az elbeszélés kerete jelenik meg. (Perdöntő a magyar katonának az Auschwitzba tartó marhavagon lakóitól történő búcsúzása – ez a leitmotiv, amelyet Ember Mária is szinte azonos szavakkal idéz fel a *Hajtűkanyarban*, de számtalan visszaemlékezés szóról szóra, képről képre és érzésről érzésre hasonlóan írja le a magyar zsidó történetnek ezt az egyszerre fizikai és szellemi végét jelentő mementóját –, valamint a regény vége felé az a jelenet, amelyben a Felvidékről származó sorstárs nem akar magyarul megszólalni, mert szégyelli, hogy köze lenne a magyarsághoz, s az elbeszélés hőse – Köves, aki nem alteregója az írónak, hanem helytől, időtől megszabadított szellemi szubsztanciája – beleegyezően igazat ad neki.) S ugyanez a kulcsa valószínűleg annak az ítéletnek is, hogy az a közönség, amely ezt az igazságot elviselni, meglátni, megvitatni, feldolgozni nem kívánta: a felejtés óhajában végre testvéri ölelésben összeforrt (asszimiláns hagyományait a holokausztban történektől zavartatni nem hagyó, a maga önfeledásával az *öngyilkosságban* készséges partner) túlélő zsidóság (pontosabban a zsidó származásúak) és a felelősséggel, az emlék (emlékezetben tartásának) felelősségével szembesülni nem kívánó magyarság ezt az attitűdöt nem fogadhatta el, s nem is fogadta el magyarnak. Itt nem üres, s Nobel-díj-követő szavakra gondolok. (S különösen azokéra nem, akik most megrojják a magyar népet, amiért nem dolgozta fel a holokausztot, de hogy magukat hová sorolják, az rejtély, mert ezt a szembenézést korábbi, s valószínűleg ezutáni életükben sem gyakorolták, illetve fogják gyakorolni – ez az elhatárolódó mozdulat erre sommás bizonyíték –, sőt: ellenkezőleg...) Ugyanis ha Kertész Imrét és ta-

pasztalatát külföldi, ráadásul német (e nemzet megnevezésnek mindig is más aurája van és lesz is még egy ideig, zsidónak és magyarnak egyaránt, mint más nemzetek nevének) közvetítés nélkül be- és elfogadták volna magyarnak, akkor nem azon a Magyarországon élnénk – 1945-től 1989-ig, s 1989-től napjainkig –, ahol élünk. S akkor persze nem csupán Kertész Imrét feszítette, nyomta volna föl erre a csúcsra az el nem fogadás és a meg nem hódolás egymásnak feszülő, az ő kivételes esetében nem robbanó és nem is romboló energiája, hanem termékenyebb vidékekre kanalizálódva magát a magyar népet, közönséget is átjárta volna. A boldogság, amely ezúttal csak Kertész Imre életének végét áldá meg, kevésbé meglepetésszerűen és kisebb hajcihővel a magyar népre hullhatott volna – „jókedvvel bőséggel”.

Mint a mesében.

Ugyanis most a nagy hazugság *korribiri* tancát járók még inkább összeszorított fogakkal, még szorosabb sorokba rendeződve bokáznak tovább. De jó, hogy Jeruzsálemből érkeztem ide, s a vásár végeztével oda is térek vissza, nem kell szembesülnöm ezzel, nem kell belefűlled-

nem ebbe a szellem minden pórúsát átítató, lucskos gőzfürdői hazugságba, amely egy ideje már a megfojtással fenyegetett...

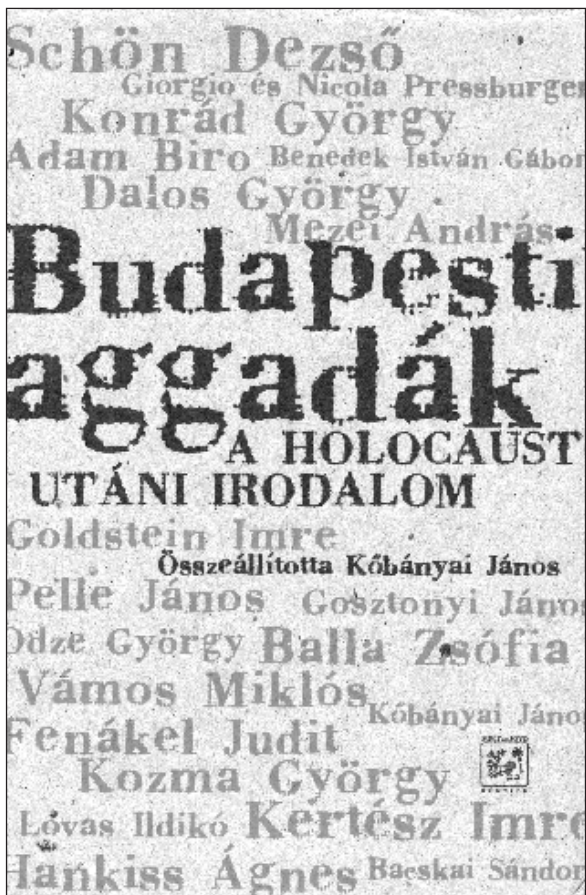
Persze ezt akkor nem tudtam így kifejezni, hiszen el sem ért a tudatomig a hír nyomán támadt megrázkódtatás érzése. S mivel Kertésszel ellentétben, én nem emelkedtem fel az elvont egzisztenciális zsidó létezésig, csak a népi, s így egyelőre csak a magyar–zsidó törzsi létezésig, minek következtében *all after all* – még – magyar felem is van, ezért aztán belém költözött a magyarok iránti szomorúság is.

Nem örültem.

Hogyan lehet vívódás és zavar nélkül örülni annak, aminek a magyarság, ha akarna sem örülhet. (De most örülnie kell, s ennek megfelelően örül is.) Ha van zsidóság, akkor magyarság is van. S hogy ez mennyire nem objektív fogalom, azt szintén Kertész Imre határozta meg abban az írásában, amellyel – igaziból – először lépett ki belső száműzetéséből a nyilvánosság elé: „Zsidóság»: ilyesmi természetesen – eltekintve a statisztikai címszótártól – nem létezik. Ha né tán mégis, én nem tudok róla.” Viszont az ő Ája

után (mint kíméletlen pontossággal minden állítása mögött) ott van a B-je is: „Az, hogy magyar vagyok, semmivel sem képtelenebb annál, hogy zsidó vagyok; az sem képtelenebb, mint hogy egyáltalán vagyok – Auschwitz után ez maradt számomra az egyedül lehetséges meghatározás.” S noha engem zsidóként – is – mindenképp Auschwitz határoz meg (minden magyar zsidót oda szántak, ezért mindenkit, aki él, s ha túlélték Auschwitzot, valamelyik táborban – apám például Bergen-Belsenben –, vagy más kalandos módokon kibújtak a vagonba terelés alól – anyám erdélyi menekültnek kiadva magát hamis papírokkal Mátyásföldön), mivel az eredeti cél az volt, hogy én – velük ellentétben – már ne is létezzem, Kertész Imre *Kaddisának* szavaival „meg nem született gyermek” legyek, s ezért nagyon is Auschwitz identifikálta személyiség vagyok, ha akarom–választom, ha nem, de azért csak a magányos művésznak az örület vagy az öngyilkosság megszgyéjén járó fegyelme, keserűsége, tudatának koncentrációja és Sziszüphosz módjára űzött mindennapi gondolkodás-tréningje viheti végig maradandóan ezt a magát Auschwitzból eredeztető identifikációt. Mert nemcsak B az A után, hanem C is kiegészítette ama hangsúlyos megszólalást, mintegy teljes ABC-vé alakítva.

Szerintem az Írószövetségből való kilépés tetteivel meghatványozott írása – *Nem tűröm, hogy kirekeszsenek. Levél az Írószövetség elnökségéhez. Magyar Hírlap. 1990. szeptember 25.* –, s nem a most a mítoszba beépülő Spiró-cikk – *Non habent sua fata. Élet és Irodalom. 1983. július. 29.* – hívta fel Kertész Imrere a figyelmet, egyébként, sajnos, korántsem e fontos és lényeges létmeghatározás, létbejelentés, hanem csak a napi politikai csatározás okán, jellemző módon erre vall a közlés címe is, amelyet bizonyára a Csoóri-botrányt örömmel és érdekléssel gerjesztő szerkesztő adott az Írószövetségből történő kilépést bejelentő levélnek. Kertész ugyanis – meglehetősen anakronisztikusan, a rendszerváltás lázában új identitások után sebtében kutakodó, s másokat onnan neofita bennfentességgel kiebrudaló napjaiban – azt nem akarta eltűnni, hogy „individualitásából rekesszék ki”: (noha a történet messze nem erről szólt, mindegy: ha valamit a „rossz hőssel” szemben megfogalmazva nem tűrt, „az jöhet”). „Ne higgyék, hogy olyan könnyű volt csizmákkal széttiport személyiségem roncsaiból olyan individuumot felépítenem és folyamatosan mindennek ellenére

fenntartanom.” S persze ezen az alapon (ha a most sulykolt narratívát elfogadjuk – noha erre nincs/sincs elég adat –, hogy az a 600 000 meggyilkolt, s a 800 000 emberi és állampolgári jogaitól megfosztott zsidó valójában magyar a grammatika mindhárom – múlt, jelen, jövő – idejében, akkor a nem zsidókat) a magyarokat, a magyarságot is Auschwitz határozza meg: az öngyilkosság, amely a Szent István-i művet befejezte, és az ott elkezdett történet végpontját kijelölte – a kezdetekhez illő, egekig csapó fekete tűz fényében.

Arról lehet vita – van is: legnívósabban Kertész Imre és Heller Ágnes között –, hogy Auschwitz a (a német, a magyar, az európai) történelem része-e, vagy a maga felfoghatatlanságával kívül áll azon. Avagy: „lehet-e verset írni Auschwitz után?” Ahhoz azonban nem kell filozófusnak lenni, elég csupán – meglehet, gyarló – epikureus, sőt erotikus életvitelre nyitott vagy ennek kiszolgáltatott személyiségnek lenni – s ki tagadná, hogy ilyenekből áll minden nép, társadalom túlnyomó része –, hogy tudjuk, Auschwitzra nem lehet identitást alapozni, legalábbis nem a történelem – akart vagy akár csak elszenvedett – bármily gyarló folytatása igényével nem. Hanem csak „kaddist lehet mondani a meg nem született gyermekért”. S ha folytatódik a történelem, amelynek Auschwitz a része, a csúcsa vagy éppen a kisiklása volt, akkor továbbra is létezik a két entitás: magyarság és zsidóság mint Auschwitz alatti – meglehet, partikuláris – identitásképző állapot (és nem „probléma” vagy „kérdés”). S ha van magyarság is, akkor nem örülhetek én sem ennek a kitüntetésnek (bármilyen képet mutassanak is a reakciók – „a villamos sínek alól felhangzó nevetés is a legritkábban őszinte”), mert ez a *díj a magyar (ön)gyilkosság reprezentatív mementója*.

Kertész Imre által, és nem a magyar történelem vagy kultúra szelleme által állított mementója.

S ha van zsidóság (ami számomra nem kétséges), s ha van magyar zsidóság vagy zsidó magyarság (ami mind a saját tapasztalataim, mind a tanulmányaim folytán egyre problematikusabb, kimunkálásra, pontosításra szoruló fogalom), akkor nekem sem lehet jó ez az esemény, ez az egész világ szeme láttára *kívülről jövő* szembesítés, pofon, orra koppintás, amely most a magyarságot, a magyar társadalmat, szellemi életet, ezt az új – ezúttal európai, vagy inkább: európai uniós – azonosságépítést érte.

Nem örültem, vagy ha igen, vívódva örültem tehát – pedig a rám vetülhető „üzleti” oldalát nézve a lehető legpompásabban sült el a dolog; a Nobel-díj előtti, föltartóztathatatlan érési folyamat, majd az azt követő szüret – hiszen a díjat nem egy posztmodern író kapta, hanem egy hangsúlyosan nem asszimiláns zsidó. (Ha nem is népben és központjában: Izraelben gondolkodó, mint jómagam. Noha Imre utolsó, a Nobel-díj Olümposza előtti, megrázó és gyönyörű cikkét [*Jeruzsálem, Jeruzsálem. Élet és Irodalom*. 2002. május 3.] – amelyet oly gyalázatos, noha oly trendy szoclib. értelmiségi támadás követte [s utólag nem tudom elhessegetni a gyanút, hogy ez a közlegő díj elleni kétségbeesett följelentés volt-e, mert ez is a *Die Zeit*nek készült, ahol rövidítve meg is jelent – Eörsi István: *A túlélés öröksége. Élet és Irodalom*. 2002. július 19.], igencsak e zsidó nép és országa: Izrael szeretete, elfogadása jellemezte.) De mégsem szülhet jó vért, s ezért nem örülhetek felhőtlenül annak, ami a magyaroknak – a velem semmiképp sem százszázalékosan azonos entitásnak – nem örömteljesen felszabadító. Ezzel a velem azonos entitással – noha saját identitásom meghatározó komponensével – éltem együtt jó darab ideig (100–150 évig, bizony csak eddig, erre van adat, sőt: csak erre van), s a közös nyelv (mely Kertész Imre kifejező médiuma is), s az annak révén megismert és elsajátított kultúra, a közös és felhőtlenül szeretett, megindító táj (Kertész Imre szigorúsága, „képtelen magyarsága” is itt enged fel felhőtlenül, ha a szigligeti táj vagy néhány Rózsadomb környéki részlet, szín, illat kiszabadítja az Auschwitz-azonosság sziszifuszi monotonosságú gondjai alól), és a késő kádári korszak idejének a – meglehet, partikuláris, az „érzéki-erotikus” élményektől, sőt: zónáktól túlságosan befolyásolt tapasztalatai és népfrontos illúziói (egyetemi ellenzék, beat, rock, jazz és legutóbb a táncház, s némi fiatal írói – FIJAK, JAK, FÖLÖSPÉLDÁNY) – mozgalmi vagy közösségi, vagy ezeknek csupán illúziói, a mégis megélt, s visszafelé meg nem kérdőjelezhetően objektiválódott élet szolidaritása mindezt a felhőtlen örömet nem engedte meg. Akkor sem, ha a szívemmel és az eszemmel is tudom már, hogy Auschwitz (különösen azóta, hogy az én nemzedékem is egyre többet tud róla) visszamenőleg igenis megkérdőjelezi ezt a hazugságokon alapuló életkét is, amely nekem (nekünk) kijutott. S még akkor sem kívánhatom ezt a vagy zsenialitásba

emelő (mint Kertész nem egy művében meglévő), vagy örületbe kergető *szembesülést*, amelyre ennek a Nobel-díjnak mint jelnek rádöbbenenie kellene.

És amit még kevésbé kívánok, az most bekövetkezik, illetve már be is következett (bár így jönnének be az ötös – itt, Izraelben a hetes – lottó számai, ahogy ezt előre tudni lehetett); a kínosan feszengő hazudozás még mélyebbre szervülése. Ez alól csak a kitűnő Babarczy Eszter írása volt kivétel: *Nobel dilemma – itt az alkalom (Népszabadság, 2002. október 19.)*, ő legalább „megmondta az őszintét”: nevezetesen, hogy jó lenne „túl lenni” már ezen a szembesülésen, s az annak nyomán szükségszerűen katasztrofális eredményekkel kecsegtető konfrontáción, s az igazi katarzis valóban kétséges esélye helyett mindent ott folytatni, ahol abba – *se* – hagyták; továbbra is uralni a gőzfürdői sűrűségű bűdös hazugságvilágot és testmeleg kicsinységet, amelybe ez a Nobel-díj mint jeladás, most alaposan beletocsant.

Tehát nem örültem, vagy nehezen örültem, s alig vártam, hogy elvonulhassak valahová nyugodtan végiggondolni, hogy mi is történt (és persze annyi már ragadt rám az itt elkezdett „akadémiai” életből, hogy tudjam, eztán kötelező lesz Kertész Imre minden betűjét újra vagy először elolvasni) – de csak ilyen közhelyekkel, ilyen gondolat-protézisekkel „hárítottam”, hogy az író nálunk, de a világ nagy részében is – Jókai Mór, Móricz Zsigmond vagy akár Victor Hugo, Goethe, Thomas Mann, Illyés Gyula, sőt a kobold Weöres Sándor nyomán – úgy képzelek el, hogy hetvenéves korára megalkotott már rengeteg könyvet és más írásművet, jelen van a véleményével a nemzet – de legalább egy kisebbség – életében (Kertész Imre életében először a Nobel-díja alkalmából rendezett ünnepségen járt a Hitközség épületében, ahol is boldog, boldogtalannal együtt lefényképezkedett vele a díj csillogásában), s annak nagy sorsfordulóin megszólal. Vagy legalább annak a nyelvnek az irodalmában, szellemi életében, amelyen ír, kialakult valamilyen konszenzus az ő személyisége és műve körül.

S e gondolataim közepette felémelyedett bennem, hogy nem beszélek, sőt nem érzek őszintén (ilyen is van? ezek szerint igen). Mert igazi örömmönek az én narratívám, az én személyes Kertész Imre-történetem a gátja. S a beforratlan sebről a beleragadt kötést ha majd felszakítom, közelebb kerülök a vívódó vagy zavart

öröm forrásához. És ennek nyomán talán a megtisztító megértéshez, elfogadáshoz is.

Az én Kertész Imre Nobel-díjamhoz.

Mint az éppen most mítosszá homogenizálódó író felfedezésének aggadájában majd' mindenki, én is a szigligeti alkotóházban ismerkedtem meg Kertész Imrével. A két földrajzilag behatárolható színhely egyikén, amely a jelen idejében szerepel a műveiben (*Gályanapló, Kaddis a meg nem született gyermekért*) – 1985-ben, vagy '86-ban, vagy '87-ben lehetett? (Ha a filmnegatív tartó borítékjára felírtam a dátumot – amit Budapesten is nehezen, de innen, Jeruzsálemből különösen körülményesen tudnék csak ellenőrizni, de egyszer majd feltétlen megteszem –, akkor azonosítható lesz az időpont.) Az is az épülő mítosz tartozéka, hogy Kertész fényévnvi távolságra élt az úgynevezett irodalmi élettől, holott a Szigligeti Alkotóház annak nemcsak az egyik intézményes központja volt, hanem testmeleg gyűjtőhelyének (hogy azt ne mondjam: gyűjtőtáborának) számított. Akinek ez „járt” (a Népköztársaság Művészeti Alapjának tagsága okán), az a körön legbelül érezhette magát, mert a nyári hónapokat leszámítva, amikor a gyermekes írók a családjukkal nyaraltak itt, vagy a téli ünnepeket, amikor együtt karácsonyozó, szilveszterező társaságok szokásjog alapján „jártak le” ide, az év többi hónapjában korlátlan ideig lehetett tartózkodni ebben az azilumban. A reggelit az ágyba hozták, jól felszerelt könyvtár állt rendelkezésre, az ország összes folyóirata járt ide, írógépet lehetett kölcsönözni, csodálatos, kőfallal és a Tapolca-pattakkal határolt magánparkban lehetett sétálni, remekül főztek, s mindezt fillérékért.

Itt lehetett megismerkedni közelebből az irodalmi nagyságokkal, itt szerveződött a kritikai fogadtatás, a publikáció: s az úgynevezett recepció (hiszen szerkesztők, kritikusok, irodalomtörténészek, sőt – lomtárba került fogalom – „irodalompolitikusok” is jártak ide). Olyannyira meghatározó volt Szigliget, hogy „odafönt”, Budapesten, még az úgynevezett irodalmi élet margóján is tudták, vagy illett tudniuk, hogy az éppen aktuális turnusban „ki van lent”, kikből áll a „társaság”. Miért tartották fent ezt a beltenyészetet? Az irodalom iránti tisztelet, az írók korrumpálása, illetve megfigyelése okán, vagy körvonalazhatatlanul mindhárom okból, hisz

épp ez a tisztázatlanság volt ennek a rendszernek a legkellemesebb, de akkori (életkori sajátosságából faldöngetésre szocializálódott) önmagam számára – aki szeretett volna a „minél rosszabb” ellen kissé hősiesebben lázadni – a legelviselhetetlenebb sajátossága. Furcsa, de korántsem paradox módon azok időzhettek szinte állandó bútordarabként a legtöbbet ebben az ellenőrzött paradicsomban, akik a családdian kicsi (nyes) irodalmi élet margóján léteztek, s ennek megfelelően az irodalmi élet szellemén, rendszerén kívül vagy ellene éltek és gondolkodtak. Nekik ugyanis nem volt állásuk, sem egyéb kötelezettségük, illetve nem voltak velük szemben olyan elvárások, amelyek „odafönt” a személyes vagy szellemi jelenlétüket követelték volna. S mivel a felpuhuló rendszerben már szerepet játszottak gazdasági, takarékosági megfontolások is, kapóra jöttek az állandó lakók – szívesen látták vagy csak megtűrték őket, biztosítandó a fűtésnek, az élelmezésnek, a személyzet foglalkoztatásának a folyamatosságát és gazdaságosságát. Így vált vagy válhatott ezen író-rezervátum állandó lakójává Kertész Imre is, vagy inkább tartozékává, tárgyiasult kellékévé; mint aki úgy van ott, hogy valójában nincs ott – és ne is legyen ott! –, azaz: nem tartozott oda, ahol bizonyos fizikai vagy akár társadalmi fogalmak szerint éppen található volt. Ezért ismerték őt annyian – köztük én is – innen, ahogy most a mítoszhoz csatlakozó, a történeti fényképbe beálló narratívák tájékoztatnak – noha épp azok, akik – mint magam is – személyesen ismerhették, éppen ők nem ismerhették meg igazán, mert ez a rejtőzködésben tárgyiasult lét rejtette el legáthatatlanabban mindazt, amit az írásai nyújthatnak azoknak, akik személyesen nem ismerték, illetve onnan ismerhették meg, ahol ő „csizmákkal széltiport személyisége roncsaiból olyan individuumot épített fel” és folyamatosan, mindenképpen ellenére fenntartott, és amelyről „munkáiban tanúságot tett”. Tehát a megismerhetőséggel álcázott létben, kemény 30 éves erőfeszítéssel hozta a felszínre önmaga mélységeiből, s munkálta ki láthatatlanul űzött igaz írói „hivatása” révén azt a Kertész Imrét, akit a társasági (társadalmi) ember nem, csak a belőle szellemmé sűrített minőség képviselhet. „Én mindig azt tartottam hivatásomnak – egyszerűsmond írói hitvallásomnak is –, hogy individualitásom törekenységét és sebezhetőségét tárjam a világ: a világ valamennyi kivégzőosztaga, de a világ szíve elé is” – jelentette be, követelte

az ilyenfajta létezését még csak nem is ismerő, nemhogy elfogadó programot („a létezés nem, mint szakmát”) ama magát teljes vértetében felmutató bemutatkozásában. Ennek a gyémántkemény törekenységnek és sebezhetőségnek a kialakítását csak a *Gályanapló* figyelmes olvasásával, elsajátításával lehet megismerni – jöttem rá, sajna utólag és oly szégyenletes késséssel az örömet mérgező vívódás, zavar mélyáramai forrásainak kutatása során. A töredékek vagy csak idézetek, vagy az idézeteket kommentáló párbeszédnek nemcsak ennek az emberi és írói személyiség kimunkálásának a folyamatát rögzítik, hanem a folyamat egyúttal maga a teremtmény is: azaz Kertész Imre. Az író és az ember: összetéveszthetetlenül csak saját *hang, módszer, látás, magatartás*, s csak aztán: *stílus*. Ez a háttér: az alapja, dugig feltöltött és csak lassan fogyatkozó raktára mindannak, amit ezután vagy ezenkívül írt. Sokszor sorról sorra, hosszú bekezdésekről bekezdésekre, gondolatról gondolatra itt található a *Sorstalanság* utáni regényeinek kezdeményei vagy szinte összes cikkének, előadásának részletei, még a Csoóri Sándor *Nappali holdjára* reagáló megszólalásának gondolatai, megfogalmazásközelítései is. Ezzel ugyanis látszólag egy nagy vihart kavart eseményre reagált (a két idő, s a két narratíva véletlenül esett egybe), valójában pedig egy bejelentést tett: késznek és befejezettek nyilvánította magát. Elkészült a mű: a „törekeny és sebezhető individuum”, s ő könnyedén kilépett a hosszú felkészülés rejtekéből – akár egy talmi történetbe is, mindegy hová –, hogy definiálja és követelje individuumának létezési jogát.

De kár, hogy ezt a Kertész Imrét csak most, s oly szégyelleni valóan banális okból, egy (nem éppen vacak) díj miatt ismertem meg. Mert nem örültem a díjnak, vagy ha igen, vívódva és zavartan, s ezért itt Jeruzsálemben részben újra, s részben előszörre elolvastam minden sorát, hogy igazoljam az ország nagy részének (bármilyen kompenzálásra kényszerítő) kínos meglepetését vagy – legjobb a magam nevében beszélnem – a saját sértettségemből, kudarc-történetemből eredő öröm hiányát.

Vajon megismerhettem volna őt igaziból már korábban is? Mielőtt a Nobel-díjjal teljesen megközelíthetetlen távolságba került volna?

Íme a magam Kertész Imre-története. Vigyázni kell vele, hogy ha oly szégyenletesen későn is, de legalább most eltanuljak tőle valamit

– csak ezzel lehet megadni neki a tiszteletet –: mégpedig a pontosságra és kíméletlen őszinteségre való törekvést. Ezért vagyok kénytelen magam is (erre írás közben jöttem rá, miközben a *Gályanapló* sugallatára Mahler Első, Ötödik, Nyolcadik és Kilencedek szimfóniáját hallgatva igyekszem azonosulni tárgyammal) – *kertészesen* – hosszú, mert a pontosságot szenvedélyesen, monoton textúrákban körül- és körüloldalazó, újabb és újabb megközelítésekkel élesítő, kristályosító, a végletességtől ódzkodó, s azt a legszélső pontig kerülő – mert a lezárással további megközelítések, pontosítások útját kizáró – mondatokkal.

Kertész Imrével Somlyó György ismertetett össze, aki akkoriban egy időre a mentorom volt. Ő vezetett be a Szigliget-világba is, meggyőzővén, hogy dacára az összezártságnak – „hogyan lehet ott dolgozni, koncentrálni, ahol ellenfelek, ellenségek vagy barátok, példaképek tartózkodnak testi közelségben?” – mindenki megőrizheti, ha akarja, az integritását, s kár volna kihagynom ezt a lehetőséget, elkerülnöm a magyar irodalomnak ezt a fontos helyszínét, ahol annyi jelentős mű született. Az ő autóján utaztunk Szigligetre, odafelé a Balaton északi, vissza meg a déli partján, Somlyó gyermekkora színhelyén. Erről az utazásról a legmaradandóbb emlékem a balatonboglári zsidó temető, ahol a nagyszülei (prózájának is legjobban megrajzolt alakjai) sírját próbáltuk megkeresni, de a temetőt annyira belepte a kegyetlen, szembesítően ellenséges vegetáció, hogy remélni sem lehetett, hogy rábukkanjunk a sírkövekre. Én még a fejem fölé tartott fotóstáskával begázoltam a csalán- és csipkebokor-rengetegbe is, hiszen ezért hoztam magammal a súlyos felszerelést, hogy nehogy dolgavégezetlenül menjek vissza – ebben a „korszakomban” ugyanis – mint korábban a rockzenekarok közönségét, majd később a csöveseket – a zsidó életet, a sírba hanyatlás folyamatát írtam és fotóztam: öregembereket, *minjan* nélküli zsinagógákat és temetőket, sírokat, s látványukban a kíméletlenül pusztuló, szolidaritás nélküli magárahagyottságukat feltáró magyar zsidó létezést, amely sírba hanyatlásnak – hittem akkor, illetve tűztem ki magam elé feladatul – én leszek a krónikása. De mégis a rögzítés „zsákmánya” nélkül tértem vissza a kerítés omladékán ülő Somlyóhoz, akiről leolvadt a kaján és gúnyoskodó fölény, amellyel neofitán lelkesedő – *baal tsuva* (újmejtérő) – viselkedésemet, a rituálékat, ét-

kezési szabályokat tüntetve betartani igyekvő régi-új identitásba kapaszkodásom mozdulatait szemlélte, s megadta magát a látvány leteperő erejének, a primer elkéseredésnek és kifosztott dühnek. Ezért a balatonboglári látogatásért hoztam magammal a fényképező felszerelést, amellyel, ha már nálam volt, Imrét is lefotóztam, s persze így utólag belegondolva – a haszid történetek szerkezete szerint – azért barátkoztam Somlyóval, azért mentem vele Balatonboglárra (visszaemlékezéseit írta, publikálta a szintén a holokausztirodalomhoz tartozó, igen fontos *Rámpát*, vagy talán már nem írta, de erről kérdeztem sokat, mert ez érdekelt), hogy megismerjem Kertész Imrét (aki – vele ellentétben – aztán hajlandó volt a meglelt, s igazi, máig tartó ügyemmé vált *Múlt és Jövő* mellé állni, ha zászlajának, hű munkatársának lenni, mint ahogy később Heller Ágnes lett, sajnos nem is), és hogy megörökíthessem ezt a derűs arcot, a még jeletlen sors(talanság)ot, azt az embert, aki az idők és önmaga mélyéből még nem kilépve „törekeny és sebezhető individuuma” építésén dolgozott, s mivel a mű nem állt még készen, kedves és boldog türelemmel feszült gályapadjára, amelyet rajta kívül senki nem láthatott, ismerhetett.

Somlyó valamilyen kéziratot – fordítást, korrektúrát vagy csak levélüzenetet? – hozott „le” neki, amelyet még az M7-esre kanyarodás előtt egy budai mellékutcában vettünk fel egy költőnőtől, s közben megemlítette, hogy „szegény Kertésznek” van egy jó könyve – „mellesleg arról a témáról, amelyik téged most annyira érdekel” –, de azonkívül nem írt semmit, fordításból, s valószínűleg a feleségéből él, mert fordítani sem fordít sokat, s azt is egy nyelvből, „fura, félresikerült, de kedves figura, amiből van még egy jó pár az irodalmi életben”.

Én akkor már olvastam a *Sorstalanságot*.

Nem tudok visszaemlékezni, hogy ki adta a kezembe. Talán az egyetem elvégzése után, akkori évfolyamtársam és barátom, Hanák András (a történész fia) – akivel hetente egy másik barátunk társaságában összejártunk jobb híján könyvekről, s valamilyen körvonalazhatatlan tennivalóról beszélgetni, nem bírván beletörödni abba, hogy akkor: „ennyi”, most már mindvégig reggel hatkor kell felkelünk, nyolckor beledőlnünk a munkahelyünkre, s így megmaradunk jogásznak az idők végezetéig – tőle kaptam ilyen könyveket, mint Keszi Imre: *Elysiüm*, Gyertyán Ervin: *Szemüveg a porban*, s vele kezdtünk beszélgetni (eszmélni? ez azért túlzás) ar-

ról, hogy zsidónak lenni talán többet kellene jelentsen, mint hogy az ember az MTK-nak szurkol. (Ő egyébként Vasas-drukker volt, de kijárt velem a Hungária körútra is.) Már az egyetem alatt – mint titkos összeesküvők – nagy ünnepén átszaladtunk a jogi karról a Dohány utcai zsinagógába meghallgatni a szentbeszédet (egy tömegben látni a szép zsidólányokat), s megtartottuk, minden ok nélkül, a jom kippuri bűjtöt. Vagy inkább Kardos G. György hívta fel a *Sors-talanságra* a figyelmemet? A nyolcvanas évek elején neki vittem el az írásaimat, s ő meg talán tényleg Spiró György nyomán ismerte a *Sors-talanság* beavatottnak kijáró titkát, nevezetesen azt, hogy egy nagy regény – mert atyai tanácsait így lehetne összefoglalni: „írdál rövidebb mondatokat és barátkozz a Spiró Gyurival, rendkívül okos és tehetséges zsidó fiú, sokat lehet tőle tanulni”. Később, amikor Imrével mindketten bejártunk Kardos G.-hez az *Élet és Irodalom* szerkesztőségébe, az ő kliensei voltunk, Imre *A kudarc* vagy a *Kaddis* részleteivel, én a folkzeneről szóló cikkeimmel. Ez már a nyolcvanas évek végén történt, amikor Kertész lényegében befejezte az életművét, vagyis a „törekeny és sebezhető individuum” felépítését, s hozzáfogott, hogy „egyetlen tulajdonát” megismertesse a világgal (a *Gályanapló* is őrzi ennek a kapcsolatkísérletnek a nyomát: az *És* majdnem megrendelt tőle egy Freudról szóló emlékező cikket, de végül mégis „alkalmasabb” személlyel írtatták meg). Kardos G. György pártfogolta őt is, noha a novella rovat nem hozzá tartozott, de a szívében otthont talált kliensei (például felfedezettje, Kozma Gyuri) dolgaiból átprotezsált a szomszéd rovatokba is. Fogatkozó kedvvel foglalkozott Kertésszel, nekem is nemegyszer mondta, hogy a *Sors-talanság* nagy regény, egyike a legjobbknak azok közül, amelyeket a táborokról írtak, de Imre manapság születő szövegei keresettek, unalmasak, miért nem tud egy egyszerű történetet megírni, ezek a körülményeskedő – „talmudista”, „oberhohem” – mondatai – mondta – az agyára mennek, vissza is adott Imrének egy-két ilyen részletet; „abba kéne ezt hagynia, te is mondd neki”. (Vajon hogyan kommentálja odafentről, lábait egy felhő szélén lógázza ezt a Nobel-díjat? Ezt kérdeztem magamtól, s majd a Nobel-díjat ünneplő Hitközség rendezte fogadáson Kertész Imrétől is, amikor a rengeteg, s oly elidegenítően ragacsos politikai lózung, törleszkedő üdvözlésáradat után ő már kifelé tartott a díszteremből, és én melléje sod-

ródtam: „Vajon mit szólna Kardos Gyuri most, de kár, hogy nem tudjuk megkérdezni tőle.” Minden bizonnyal önkéntelenül bújtam Kardos G. alakja, emléke mögé ezzel az üdvözlésnek szánt kérdéssel, hiszen én magam tele voltam vívódással, zavaros érzésekkel, nem örültem egyértelműen. „Biztos elütné egy viccel” – válaszolta Imre. „Miért, nem az? Csak nem gondolod komolyan ezt az egészet?” – kérdeztem vissza, persze csak magamban, mert attól féltem, már annyira eltávolodtunk – persze nem én tőle, és nem is ő tőlem, hanem ő a világtól, amelyhez – ha a legkülső körön is, és ha (mint most, oly megkésve megtudtam) tárgyiasultan is, de mégis – tartozott (ha tartozott), hogy ezt a viccet, s a viccben a lehetetlen, a csoda megtörténének nem könnyű, nem egyszerű el- és befogadását megkönnyítő igyekezetet, funkciót, hátha már nem értené (félre).

S vajon a nekem (nemzedékemnek) jutó „nagy” – valójában *kis* – „utazás” előtt vagy után olvastam-e a *Sors-talanságot*, amikor kiábrándulva az „emberarcú marxizmusra” alapozott csöves író és megváltó szerepemből útra keltem, csavargásra indultam, s onnan megtérve magammal, magamban hoztam, amit az utazás végén megtaláltam: „ha úgysem lehet eldönteni, hogy van-e Isten, akkor legyen, nekem legyen, úgy fogok élni, hogy van, vagy mintha lenne”: s Jézus (a forradalmár hős) lába nyomába szegődés végén eljutottam Izraelbe, el egész az *abavat Izraelig* (Izrael-szeretetig), a zsidóság – önmagam – megismerésének, megtanulásának igényéig.

Elég jól működik az emlékezetem, de a *Sors-talanság* elolvasásának idejét nem tudom megjelölni, ahogy sok más alapvető történés, hatás kezdő pillanatát sem. Mert a lényeges dolgok nem látványosan, elkülöníthető időben érkeznek, hanem épp ellenkezően: beszüremkednek az emberbe, és egyszerűen csak vannak, mintha mindig is lettek volna. De azt biztosan tudom, hogy nem, vagy nemcsak mint irodalmi élmény élt bennem a *Sors-talanság*, hanem inkább a könyv első tartalmi mezője, a szociologikum s a narratíva fogott meg – mert ha az egzisztencia, ama gyémántkemény individuum törekenységének a regénye, pontosabban az előbbieki küzdésének az eredménye is a *Sors-talanság*, mint most ezt (oly szégyenletesen későn) megtudtam, vagy fölfedeztem, azért a felszíni tartományában igenis (bár ezt a mostani mítoszmunka tagadja) – fontos és primer ismereteket hor-

doz Auschwitzról s a budapesti asszimilált és neológ zsidóság társadalmi rajzolatáról. (A *Kaddis*-ból még az is kiderül, hogy a vidéki, az ortodox zsidóságról is volt Kertésznek mélyen megélt, közvetlen tapasztalata.) És bizonyára feltűnt nekem már akkor is, hogy ez a könyv kerekében, nagyobb tehetséggel van megírva, mint a többi hasonló témájú regény. Ezek közül néhányat most magammal hoztam ide, Jeruzsálembe – mert készülök Kertészről egy „akadémikus” cikk megírására is –, s noha ezek a maguk idejében, pontosan emlékszem, hasonló intenzitással érdekeltek, mint a *Sorstalanság*, mert rengeteg új információt hordoztak arról, hogyan gondolkodott, milyen választások között döntött az előttem járó, s engem meghatározó, világra hozó emberöltő (persze csak a *neológ* vagy *asszimiláns*) zsidósága – mert mondanom sem kell, hogy az általános narratívának megfelelően a szüleimtől én sem kaptam egy szó információt se minderről, a helyzetem csak annyival volt jobb sok társaménál, hogy én azért tudtam: zsidó származású vagyok, és nem úgy tudtam meg, hogy hazajöve az iskolából zsidóztam volna, s erre fölvilágosítottak volna a tényállásról –, ám most, az újraolvasott *Sorstalanság* hatására ezeket a könyveket úgyszólván olvashatatlannak vagyok kénytelen minősíteni, illetve valamennyit le kell tennem néhány oldal átrágása után. A *Sorstalanság* hangjában az tetszhetett a legjobban, ami oly új volt az akkoriban megjelent és mohón olvasott Camus-regényekben is (a *Közönyben*, *A pestisben*), de Kertész Imre inkább mint az az író – vagy hős – élt bennem, aki tudja a titkot, azt, amit meg kell ismernem, amit át kell vennem, amit folytatnom kell, ha *all after all*, az első nekifutás (az emberarcú vagy igazi vagy reneszánsz marxista megváltásvágy kalandja) után újra kezdve a kűrömet, az akarok lenni, akinek születtem, s persze azért is, hogy valami új feladatot, ügyet találjak magamnak – ezért kértem Somlyót már lefelé tartva Szigligetre, hogy feltétlen mutasson be Kertész Imrének, ami annak rendje és módja szerint meg is történt.

Igen kedvesen fogadott, majd amikor elmondtam, hogy magam is a *Sorstalanság* olvasói és hívei közé tartozom, nagyon boldog, naiv öröm töltötte el, s rögtön családi melegséggel nyílt meg előttem. Meghívott a szobájába, a *Nagy László szobába*, az alkotóház egyik nevezettségébe, amely a magyar irodalom akkori szentjének (hogy ma miért nem az, nos ez a

hallgatás, emlékezetkiesés, sietős új trendre nyergelő igazodás is ama zavar, vívódás, nem örülés mélyébe vezetne, s kell is hogy vezessen) rendszeres lakóhelye volt, és amelyet ő egy falra festett Szent György-ikkonnal meg is jelölt. Kertész Imre készségesen állt a kamerám elé, s túrta, hogy beállítsam a szoba nevezetessége, a sárkánnyal vívó Szent György elé, és az ikon alá gondosan odaigazítottam a kávésedénykét, az író mestersége címerét, amelyből maga főzte kávéval kínált. (A szigligeti szobákhoz rezsó is járt, hogy a szerzők az étkezések szüneteiben munkára serkenthessék elcsigázott agyukat a kávéval vagy csak a kávé elkészítésének rituáléjával.) Ott a szobában, majd később a *Kaddis a meg nem született gyermekért*-ben lefestett, s általam akkor oly másként látott kastélyparkban elmondtam neki, hogy ki vagyok (apámat ismerete a Luxorból – *A kudarc* Dél-tengeréből), s hogy nemrég tértem vissza Izraelből (ez az ország még oly távolinak tűnt, mint Julianus barátnak vagy Kőrösi Csoma Sándornak Lebédia, amely az őshazát felkutatandó, Keletre vonzotta őket), s hogy zsidó, zsidó író akarok lenni, és éppen zsidó folyóirat alapítására készülök, ha lesz a dologból valami, szeretném, hogy vegyen majd részt benne. Örömmel fogadta a felkérést, s talán legyinthetett is magában az ifjú és neofita nyeretlenre – „miért is lenne a dologból valami?” –, de mielőtt Somlyóval nekivágtunk a Balaton déli partjának, amikor a turnus leteltével a szigligeti rituálé szerint az utolsó ebédnél kezelt fogva elbúcsúznak egymástól az alkalmi paradicsom lakói, készségesen megadta a telefonszámait, az otthonit, s a másikat, a Török utcait, ahova dolgozni járt. Mert ő ott maradt még a házban.

„Fent” (az úgynevezett élet színterén) nem volt dolga.

A Múlt és Jövő – igazgatásrendészeti okokból, de már nem sokáig még *antológiaként* – Kertész Imrét (és egyébként egy másik magyart, a később szintén Nobel-díjas Elie Wieselt, akivel Kertész Imrével egy időben ismerkedtem meg, igaz, levélben) középpontba állítva indult *1988-ban*. (A rendszer ugyanis nem egy csapásra, s nem egy bizonyos évszámhoz kötve bukott föl, hanem lassan múlt ki, ereszkedett fél térdre, rogyadozva heveredett le, nyújtózott ki remegve, s puffant le a földre magát sorsának megadón,

múltja és enyészetének jövője közé áthatolhatatlan porfelhőt csapva súlyos, még ziháló teste súlyától – mint valamely elaggott bölény.) Radics Viktóriával írtam a *Sorstalanságról* az esszét, amiről Imre azt állította, hogy ez a legjobb elemzés, amelyet valaha is adtak erről a könyvről. Viktóriát – aforisztikus túlzással – ezért vettem feleségül. Csak ezen a módon tudott akkor még átjönni a Vajdaságból, s rendőri zaklatás nélkül Budapesten megbújni. Az *Örley-körben* ismertem meg őt, és fenyegető problémáját az Astoriában, s miután elolvastam az *Új Szimposionban* a falusi naiva benyomását keltő bakfis írásait – a következő heti Örley-körön felajánlottam, hogyha elintézi a hivatalos papírokat, elvehetem... És ez a folyóirat kritikai írásait tekintve igen jó befektetésnek bizonyult. Viktória korábban nem ismerte Kertész Imrét – most az ő lényegre törő aláhúzásával olvastam újra az én *Sorstalanság* példányomat (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985), amelyet akkor még egy-két, a témához kapcsolódó történelmi munkával egyetemben kölcsönadtam neki. Most, tizenöt év múlva fedezem fel, hogy e megbízás sorsszerűen találkozott Viktória sorstalanságot választó előérzetével. Ez az előérzet, mely nem sokra rá hazáját oly kegyetlenül romba döntve valósággá is vált; finom idegrendszerével ő már akkor megsejtette, mégpedig a maga elvégeztetésében, mindazzal a sorstalansággal együtt, amely rá (és nemzedékére) vár, az őt a sorsából kiszántott életben. Bizonyára azért – is – tapinthatta ki – először – a könyv fő vonulatát empátiával és lényegretöréssel: a katasztrófa-*nevelődést*, amelynek maga is éppen alanyává kényszerült sorstalanodni, s ezért ragadhatta meg a *Sorstalanságnak* a témáján és helyszínén is túlmutató egyetemes, és voltaképpen egyetlen kérdését – mint háborús tudósító, aki két könyvet is írtam a balkáni háborúról, magam is erre jutottam, hogy ez a történet nem magyarázható mással, mint magával a magyarázhatatlan megismerhetetlennel (a politika, a nagyhatalmi érdekek, a különböző vallások és történelmi tapasztalatok csak keretet, ürügyet s alkalmat nyújtanak, hogy fel- és feltörjön, mint a vulkán, s lemeztelenedjék) – Auschwitz egy másik nézőpontjával és kérdésfelvetésével – amit Viktória az ő *Sorstalanság*-elemzésének címéül adott: *Az ember mélyével*.

Magától Imrétől egy fordításrészletet hoztunk Joseph Roth *Jób* című könyvéből, amelyen akkor éppen dolgozott. Persze jobb lett

volna eredeti írást közölni tőle, és azt *Az ember mélye* mellé tenni. Azt is kértem tőle. De nem volt. Miért nem? Nem értettem. Az író, s különösen egy ilyen elhallgatott író miért nincs tele meg nem jelent kézirattal? S ha nincs: most itt az alkalom. Szabadság van, vagy lesz. Van lap. Gyerünk!

Itt kezdődött a „nagy” meg nem ismerés. Amire csak most, oly szégyenletesen későn jövek rá. S ha a Nobel-díjat akarom magyarázni, elfogadni, akkor ezt a kulcsot kell megtalálnom, s a *nagyság* zárába illesztenem, amelyet – némi joggal – asszociálunk a díjhoz, amellyel Kertész most egy Janus Pannoniustól Ady Endréig, Ballasi Bálinttól József Attiláig tartó sort előz meg a világ (el)ismerő szemében és gesztusában. Hogy az író akkor is író, sőt: akkor a legigaziban az, ha képes nem írni, nem megszólalni, nem publikálni. Imrének nem volt kézírata, mert nem szoktak kézíratai lenni. Nem úgy, mint nagy általánosságban az íróknak. Nem szokott csak úgy írni, mint általában az írók. S különben is már megírta, amit akart, mint ahogy általában az írók nagy része: nem. Neki nem programja, mestersége, hivatása volt, hanem egy tapasztalata, egy (világ)látása, egy furcsa és összetett érzése, amelyet makacs pontossággal és nosztalgiával az írásában (zenéjében) ismét fel akart idézni. Azt az élményt, amelyet „szerencséje” Auschwitzban juttatott neki, a „muzulmán”-állapot lét és nemlét határán. (Lásd erről 1960-ban kelt, megrendítő, s szerintem kulcs-bejegyzését, ami csak a mi közlésünkben olvasható, a könyvvé rendezett *Gályanapló* 1963-as feljegyzésekkel indul.) Talán inkább már másvilági emléket, egy édes, bordó égáljú, hűvös érzést, amely minden emberi lény sajátja lesz majd egyetlen pillanatban: a saját halálában. Csak ezt a legritkább esetben szokták visszahozni az életbe, s még ritkábban szokták a művészi kifejezés tárgyául és mércéjéül választani. Ez a nagyság kulcsa: az (élet)veszélyes következetesség, amely Kertészt ennek az ajándéknak, Auschwitz ajándéka megérzékítésének igényére összpontosította, s mellőle el nem tántorította. Amihez előbb meg kellett alkotnia a csizmáktól széttiport személyisége roncsaiból ama gyémántszilárd törekenységű és sebezhető individuumot, amely képes volt újra szembenézni ezzel az élménnyel. Ezt persze csak most, oly elkésetten tudtam meg, de nem hibáztathatom magamat a megadó palfordulásom után belém költözött szégyennel, mert mindezt most

sem foghatnám fel, ha tájékozódásom – az Imrétől elvált, s Pap Károlyon át másik hősömig, Ámos Imréig tartó utam (barátkozásaim) – annak a kutatásnak a nyomában, hogy kik építettek nem csak a zsidó egzisztenciából, egyébként végső soron abból, és a zsidó kultúrából a művészetüket? – végül is elvezetett Ámos Imre *Szolnoki vázlatkönyve* lapjaihoz – a másik nagy tudósításhoz, amikor a pillanat nem is mérhető villámlásában, Ámos Imre (szintén 1944 apokalipszisában) átment a létet a nemléttől elválasztó kapun, s utoljára visszatekintett, és utolsó látásába befogta a világát, amire már rávetült a visszavonhatatlan elmúlás árnyéka – s e dokumentummal való elmélyült (kiadói és esszéírói) foglalatosság fogékonyra tett a Nobel-díj, s a nyomán keletkezett vívódó, zavart öröömöm igazolása okán magamra kényszerített újraolvasás során – *végre!* – a zavaromból, vívódásomból kiszabadító elfogadásra.

S megismerhettem-e Kertész Imrét előbb – e nélkül nem ismerheti meg senki –, még mielőtt a *Gályanaplót* el nem olvastam? Szégyenletesen elkésve, csak most: három napig az egész könyvtári időt – délelőtt 10-től az este háromnegyed hétkor megszólaló csengőig – kitöltve a *Sifriat Leumiban* (a Nemzeti Könyvtárban), ceruzával sorokat, bekezdéseket, motívumokat, (zenei) csomópontokat aláhúzogatta, s telergasztva az oldalszéleket sárga jelzőcedulákkal ama „akadémiai dolgozat” miatt, és az *Eretz Aheret* (Más Haza) című folyóirat felkérésére, ahová már írtam a magyar zsidóságról (*A halott arcán növekvő szakállt*) és Pap Károlyról meg Ámos Imréről is egy-egy esszét.

Szégyenletesen megkésett és elkésett tudásom szerint ugyanis ez a fő mű.

Azaz: maga a kivégzőosztag és a befogadó szív felé egyaránt nyitott, előttük bátran kitáruló gyémántkeményen törékeny és sebezhető individuum. Egyszerre a folyamat, és ugyanakkor annak végeredménye: az az egzisztencia, az az ember, aki ezúttal önként – a halálos hívásnak (némi nosztalgikus érzéssel is) engedve –, a történetét ezúttal nem elszennvedve, hanem választva – vissza mert menni Auschwitzba, hogy ott sorstalan sorsát visszanyerje, értelmet adjon neki (lásd *A holocaust mint kultúra*), s ezzel legyőzze, mint Szent György a sárkányt. És aki a „muzulmán”-állapotból nyerhető élet- és világismeretet, sőt: sötét, gyászlobogású, s a nemléte hajnalpírral hívogató misztikát, az eltört, s nem folytatható gyermekkort – amely csak a meg-

nem születésben folytatódhat, s az érte kántált kaddisban fejeződik be – s a totális azonosságvesztésből nyerhető gyémánttörékeny individuumot az európai, javarészt német filozófusok, írók és zeneszerzők gondolataiban, rendszereiben, zenéjében méri meg. Velük és ellenükre hűti, edzi magában az egyszeri, Auschwitzot szenvedett ember indulatát, gyűlöletét, és ciszolja, cizellálja pontos és finom szerszámmá önmagát, és ez majd megzendíti a *Sorstalanság* dallamát és zenei szerkezetét. A mű elkészülte, sőt publikálása után is dolgozik, leállíthatatlanul edz a szellemnek ez a temperáló mechanizmusa, ahogy a rövidtávfutó – Kertész Imre határozottan *rövidtávfutó*, aki a maga egyszeri tíz másodpercen belüli eredményének rendelte alá egész élete sok százezer kilométeres futását – még egyszer annyi távot fut, hogy le tudjon állni anélkül, hogy halálra zúzná magát. Ebből a svungból, s hasonló – levezető vég- és utójáték – funkcióból, e gondolkodó-temperáló-edző tevékenység bázisából futotta még a másik három – vagy három és fél, *Az angol lobogót* félnek tekintve –, és nem két regényre, amelyek ugyanannak a törékeny és sebezhető individuumnak, s a vele egy műnek a körülményeit vagy – mint *A nyomkereső* és a *Kaddis* – más és más oldalait avagy szakaszait rögzítették. (Egyébként textuálisan is kimutatható, hogy Kertész rendre a *Gályanapló*ban felhalmozott gondolatbankhoz fordul, ha cikkekre, beszédre, előadásra kap megrendelést, s szerintem e *Kertésznaplóval* egy időben készülő Nobel-díjat fogadó stockholmi beszédéhez is ide – hová máshová? – fordul most kölcsönért.)

A *Gályanapló* egy olyan filozófiai mű, amelyben az úgynevezett szakmai tanulmányok, a szakmai apparátus ballasztja nélkül gondolkodik, olvas, tájékozódik, magával és holt lelkekkel folytat párbeszédet valaki – a naplóírás magányának szabadságában, viszont olyan fegyelmettséggel, mintha (mint most a Nobel-díj beszédét tényleg) sokmillió közönségnek írná – az emberi egzisztenciát és történelmet érintő leglényegesebb kérdésekről. Mint: Isten léte vagy nemléte. Isten szerepe és felelőssége. Mindazért, ami (az Ő ellenére? részvételével? tudtával? beleegyezésével, passzív közönyével vagy „halála” következtében? – tipikus Jób könyvből vagy haszid történetekből ismert dialógushelyzet ez) a holokausztban nemcsak a zsidókkal, hanem az emberiséggel megtörtént. S annak a „művészi” problémának a körüljárá-

sa, hogy mi is a művészet Auschwitz előtt és után, milyen médium (nyelv, művészi nyelv, regény, zene és ezek milyen új minőséget teremtő homogenizálódása) képes ezt az új helyzetet, az Auschwitzcal terhes, s emlékével vajdó világot megragadni, s hogy minek? Kisebb körben, de szintén lényeges hangsúllyal és vívódva közelíti meg a zsidó azonosság, a zsidó szerep egzisztenciális és történelemfilozófiai vetületeit, s igen érintőlegesen a magyart. (Olvasmánybeli vitapartnerei is igen kevesen magyarok. Máraíról ír a legtöbbet, az ő emigrációja, az írói autonómia és a belőle adódó következmények izgatják: maga az emigrációs helyzet mint létforma és az alkotás kiindulópontja. Krúdyról mint nagy, de a lokális miliőbe végül is belefulladás lehetőségéről beszél. – Mellesleg volt bátorsága a nyilatkozataiban csak Krúdyt, ezt a szintén nem a „kánonba” tartozó, életében és utóéletében is marginális nagyságot említeni a magyarok közül, aki Nobel-díjat érdemelt volna! – Radnóti Miklós életművéből, hasonló, a szellemi környezettől magát függetlenített bátorsággal, az utolsó tíz verset ismeri el csupán, de a költő útját és ethoszát – azt a bizonyos „*ba megversz is imádlak én*” asszimiláns zsidó ethoszt – és a máig viruló szadomazochista asszimiláns zsidó törleszkedést a magyarsághoz – amelynek Radnóti Miklós a fő szentje és toposza – a legmaróbb gúny tárgyává teszi, valamint Balázs Béla *Naplója* kapcsán veti el a saját, hagyomány nélküli zsidó nemzedéke és az ő maga számára is kínáló, de szerencséjére azt oly élesen elutasító utat, a vallás nélküli messianizmus erkölcstelenségét. Minden történelmi iskolázottság nélkül tesz néhány *eredeti* történelemfilozófiai megállapítást a polgári társadalom berendezkedéséről, mint az emberi együttélés megszerveződésének meghaladhatatlan csúcsáról – és itt tesz egy mélységesen igaz (de elviselhetetlenül bántó) megjegyzést a magyar polgárosodás elmaradásából fakadó örökös másodrangúságra – az igazi okra (a szerencse mellett), amely éppenséggel őt repítette el eddig az elismerésig, őt, aki a leghermetikusan elzárta magát ettől a mindent másodrendűséggel átítató világtól. Leggyakrabban megszólaltatott beszélgetőpartnerei a „*Habsburg zsidók*”, mindenekelőtt Franz Kafka és Ludwig Wittgenstein, Elias Canetti, Sigmund Freud, Gustav Mahler, Arnold Schönberg, s e „barátok” korábbi beszélgetőpartnereik: Kant, Nietzsche, Kierkegaard. Vagy: Baudelaire, Beckett, Camus. Tőlük származik a

nyelv mögötti fogalomrendszere, amelyet ha magyar nyelven vetett is papírra, annak ellenére nehezen lehet magyarnak, s különösen a magyar kultúrába (s így annak kánonjába) ágyazottnak – s kiváltképp az eredményének – tekinteni. (A *Kertésszel* – is – induló *Múlt és Jövő* antológiában egy másik vele rokon szerző kuriózumképp magyarul írt, és az én *Múlt és Jövő*-met megelőző *Múlt és Jövő*-ben először publikált cikkét is közöltük, Arthur Koestlerét, aki ezt a „Habsburg nyelvet” választotta.)

A *Gályanapló* a hatvanas évek elejétől a nyolcvanas évek végéig tartó roppant töredéképülete fontos, talán a legfontosabb írói dokumentum, mert a publikálás reménye vagy szándéka nélkül leírt gondolatoknál is rejtettebb szerkezeti eleme: a *magatartás*, amely ennek a gyémántkemény törekenységű, sebezhető individuumnak – mint az eredményétől is független műnek – a lenyomata. A tehetségtől, szorgalomtól, szerencsétől független, vagy inkább azon is túli, de azt cementként megtartó jellem mindennapi erőpróbájának krónikája, amelyben élénk drámai alaphelyzet vibrál: hiszen létének egyedüli legitimációja, Auschwitzot egészséges elmével való túlélésének egyedüli lehetősége, hogy író legyen, s ő olyan világban él, amely nem engedi meg neki, hogy íróként létezzen benne. (Igen! de még mennyire, hogy van ebben valami Istentől eredő jel, hogy csak egyszer lett sikere egész élete során, de az a lehető legnagyobb, ilyen igazságot, hűségjutalmat, biztató példát csak Istentől lehet elképzelni.) Csakhogy ő sem engedte meg a világnak, hogy benne a világ elvárásából legyen az író, s képes volt végigjárni a saját, neki kiszabott és egyetlen utat. A *kudar*c első fele pontosan leírja azokat a körülményeket – egyébként I. B. Singernél, Martin Bubernél olvasható klasszikus haszid életmódot, amelyben a feleség dolgozik, s eltartja férjének minden anyagi vagy szellemi előnyre konvertálhatatlan tanulását –, amelyek közt, a 28 négyzetméteres életterében éli (*tanulja*) végig Kertész a felkészülés három évtizedét. S azt mint – az elismerésekben nem bővelkedő, de annak igen is kiszolgáltatót – kolléga jól tudom, hogy milyen (számomra elképzelhetetlen) emberfeletti erő kíván a publikálás, a visszajelzés, a legitimáció, a siker, s a benne megnyilvánuló szolidaritás, szeretet nélkül, magányosan végbeinni Sziszüphosz munkáját. A rendszerváltás egyik – épp Kertész példája nyomán – hamisnak bizonyuló mítosza volt, hogy „nem maradt publikálatlan

kézirat a fiókban”. Hát akkor a *Gályanapló* mi-csoda? Hogy mekkora súlya lehet egyetlen író igazi, nem látványra, gesztusra, talmi (világ)hírré játszó, s a politika anyagi, „erkölcsi”, pozicionális vagy csak az igaz írói munka alól felmentő csábításainak való ellenállásának, megmaradásának a felismert egyetlen úton, s annak, hogy nem fog letántorodni róla (erről az igazi ellenállásról szól *Az angol lobogó*), erre is csattanós választ adott ez az „utolsóból lett el-sőt” díjazó elismerés.

Mesterem (akinek a barátságáról és tanításáról kivételesen nem késtem le), Heller Ágnes kérdésekre elmondta (a *Bicikliző majomban*) hogy: „Jellem és irodalmi teljesítmény között nagyon kevés az összefüggés. Az író mindennapi élete és irodalmi tevékenysége között szakadék tátong: másik médiumban él az író, amikor ír... A filozófia kicsit közelebb áll az élethez, bár itt sem esik okvetlen egybe a kettő. Az életben kötött kompromisszumok ugyanis megjelennek a filozófiában is, mert akármilyen csodálatos és furcsa: a filozófiában több az önéletrajzi elem, mint az irodalomban. Filozófusokat olvasva körülbelül tudom, milyen az ember, ha egy író regényét olvasom, nem tudom pontosan. Tolsztoj egyes figuráiban önmagát ábrázolta, de az írók többségének műveiből, főleg, ha nem ismerem az életüket, nem tudom rekonstruálni az embert. Ki tud egy Homéroszt, egy Aiszkhüloszt műveik alapján elképzelni? De Platón és Arisztotelész emberként is előttem áll. Abból, amit csináltak, ahogyan érveltek. Furcsa módon azért, mert a filozófus el akarja idegeníteni a filozófiát önmagától. Teljesen objektív kíván lenni. Minél objektívabb, annál inkább be tud szervíteni valamit a maga személyiségéből a filozófiájába. Ez régen is így volt, amikor pedig a filozófia rendelkezett egy átörökölt nyelvi kö-zeggel, amelyet a filozófusok kategóriáknak neveztek. E közös nyelvi közegből mégis minden jelentős filozófus létre tudott hozni valami teljesen egyedit, ami kifejezte a személyiségét. Hegel azt mondta, hogy Spinoza rendszere hasonlatos a tüdőbetegségéhez. Az ember minél inkább el akarja rejteni az egyéniségét, az annál inkább áttör a felejtés elfojtásán. A filozófiában magányosan építünk fel egy világot. Az író nem. Szereplői saját akarattal rendelkeznek. Érvényesítik karakterük törvényeit, akár teremtőjük szándéka ellenére is... Egy filozófiai műben azonban csak egy világ van. Egyetlenegy világot teremtünk, s nem ütköztethetünk össze kü-

lönböző világokat – nem szükséges tehát hagy-nom, vagy elősegítenem, hogy különböző vilá-gok meg tudják fogalmazni a maguk különböző véleményét, álláspontját, szenvedélyét, páto-szát. Miután én egy saját világot teremtek, ez a világ menthetetlenül a saját személyiséget, a saját páto-szomat testesíti meg, ha közvetve és nehezen felismerhetően is. Minden filozófiai vi-lág annak a filozófusnak a tapasztalata, aki megalkotta.”

Kertész Imre egyetlen világot épített fel, és az ahhoz vezető utat. Ama gyémántkemény töre-kenységű és sebezhető individuumnak a filozó-fiáját, amelyre aztán úgy illesztette rá a *Sorsta-lanság* regényvilágát, hogy annak minden gon-dolatának, szerkezeti konstrukciójának, mon-datának előbb kimunkálta a filozófiai alját, minden mondatának pandanját. Ezek mögött – megannyi angyalként – egy kimondatlan másik mondat is áll, amely megsokszorozza, több és gazdagabb értelművé tágítja az értelmezhető-séget, amint erre is rájöttem a vívódó és zavart örömtelenségből az újraolvasáshoz forduló nagy kaland során, s az ebből adódó elkésett megértés boldog szegényében. Az aljzat, amely-re ráillesztette az Auschwitz narratívát, ebből a magatartásból és ebből a vegytiszta gondolkodásból álló alap volt – és ennek a dokumentuma és kulcsa a *Gályanapló*. Így a kegyetlenül követ-kezetes magatartás, s az ahhoz vezető személyi-ségfilozófia szintén alappillére a műnek, a kelet-kezés történetében, amelyet Heller Ágnes a fi-lozófia elidegenítéséből, objektivációjából pa-radox és primer módon a személyiséget újra konstruáló folyamatként figyelt meg.

Ezt a művet tartottam először a kezemben, s ezt publikálhattam először a *Múlt és Jövő* első (még csonka, de már folyóiratként megjelenő) 1989/1-es számában. Hályogkovács módjára addig-addig erőszakoskodtam ugyanis, míg Im-re adott kéziratot. Azt mondta, hogy vannak jegyzetei, töredékei, amelyeket a *Sorstalanság* írása közben jegyzett fel, kizárólag magánhasználatra, s talán összeállítható belőle néhány részlet, amelyik, ha annyira ragaszodom hoz-zá, megáll a maga lábán. Majd megnézi. De le-het, hogy túl elvontak ezek a szövegek, speku-latívák, és nem érdekelnek senkit. „Legyen benne zsidó vonatkozás, és írj elé egy magyarázó kopfot” – így én, az energikus és hályogkovács-ként, és vak tyúkként (gyöngy)szemet találó szerkesztő. De kár, hogy elhittem, amit abban a kopfban állított, hogy csak ennyi az egész: „Az

alábbiakban a *Sorstalanság* című regényem »hát-
tértermékéből«, a regényírás alatt vezetett nap-
lóból közlök egy válogatást. Ez a regény, s
ami vele összefügg – vagyis minden, ami 1960
és 1973 között foglalkoztatott, s annyira inten-
zíven, hogy izgalmamat (és csüggedtségemet)
kénytelen voltam naplójírással levezetni. Közlé-
sét – legalábbis az én szememben – most az in-
dokolja, hogy magam is meglepetten látom: az
anyag összeállítása során egy gondolkodás, egy
szellemi tevés-vevés, ha nem is egy regénye (azt
megírtam *A kudarcban*), de valamilyen törede-
zett fényképsorozata bontakozott ki, egy bár
csak igen közvetett, kor- és személyiségdoku-
mentum, a végén valami írói hitvallásfélével is,
amit többel, mással, eredetibbel kiegészíteni ma
sem tudnék. Mint mondtam, a közölt anyag
válogatás, húzás itt-ott, legföljebb a kontúrok
határozottabb kirajzolásának végeredménye:
egyéb változtatást nem hajtottam végre rajta,
meghagytam a maga hevenyészetségében, min-
den gyengéjével – hiszen a kurta parancsszavak
és az igehirdetésszerű állásfoglalások is (és ki-
váltképp épp ezek) a kétely és a gyengédség pil-
lanatait idézik, a sötét iránytalan pillanatokot,
amikor az elveszett és semmibe meredő ember,
egyéb híján a naplójáért nyúl.”

Tetszettek a részletek... – hát ez az. „Tetszet-
tek”. Azért valamely minőségérzékkel meg va-
gyok áldva: tudom – a hályogkovács és a vak
tyúk bizonyosságával –, hogy mi kell nekem, és
mi kell a *Múlt és Jövő*nek. De ez az autóstoppo-
s nomád életmódból rám ragadt, állandó felismer-
ést, gyors reagálást és döntéseket követelő
készség – egy szerkesztő esetében ez alapvető
követelmény, s bizonyos sikereim záloga – vala-
hányszor elrejt, elzárja előlem az igazi
(fel)megismerés lehetőségét, mint erre most is
rá kellett jönnöm a szégyenteljes megkésetttség
mardosása és nyomása alatt. De a felszabadító
emlékidézés során ráébredek, hogy – noha nem
támadt bennem igazi felismerés akkor, amikor
ennek a gyémántkemény törekenységű és se-
bezhető individuumnak a nagy dokumentumát,
foglalátát először, úgymond megrendelő-befo-
gadóként a kezemben tartottam – ezt az elsőse-
get akkor sem veheti el tőlem senki, ez a „közös
fotó” nem most, hanem akkor (1989-ben) ké-
szült, s a lehető – (mai ésszel is a) legadekvá-
tabb reakciót váltotta ki belőlem. (Olyannyira
nem elévülően, hogy amikor most, a Nobel-díj
után mindent el lehet adni Kertész Imre nevé-
vel, a kiadójának még mindig nem jut ugyanez

az eszébe, hanem *Trilógiaként* jelenteti meg a
három regényt – noha négy van –, pedig azok
nem, vagy nem úgy függenek össze. A *Sorsta-
lanság* igazi párja, pontosabban: alapja ugyanis
a *Gályanapló* – ennek a kettőnek a kontrapunkt-
ja erősítené fel egymást s okozhatna kvadrofon
élményt. Olyannyira, hogy akkor „hatalmas”
ötletem is támadt: ezt – amit annak hittem: a
Sorstalanság alatt írott naplót, valójában az utá-
na is folytatott, gyémántkemény törekenységű
és sebezhető individuum exegézisét – együtt
kell újra megjelentetni a *Sorstalansággal*, mert
ezt az új, a *Múlt és Jövő*nek is teret, sorsot nyitó
korszakot ki kellene használni arra, hogy ez a
remekmű végre bekerüljön a köztudatba. A két
kiadás során – okoskodtam – azért biztos elég
sokan megvették a *Sorstalanságot*, hiszen hatá-
rozottan vannak hívei, az együtt publikálással
pedig rákényszerítjük őket, s éppen a híveket,
hogy még egyszer megvegyék a könyvet. Tehát
valami olyasmit kell nyújtani – folytattam akkor
a gondolatmenetemet –, amit az első két kiadás
nem tartalmaz, mégpedig a *Gályanaplót*, talán rá
tudom (nem tudtam) beszélni a *Múlt és Jövő* ak-
kori kiadóját, hiszen előbb-utóbb úgyis könyve-
ket is szeretnék kiadni. „Érdemes lesz össze-
szedned az összes »töredéket«.”

•

Az elkésetttség szégyenében és ugyanakkor
belátásának édes feloldódásában felmerül az a
kérdés is, vajon szükségszerű volt-e, hogy ez az
igazság – Kertész Imre, vagy amivel oly össze-
forrottan egy: a *Sorstalanság* igazsága – befoga-
dást, megbecsülést nyerjen a világban, mégpe-
dig a legnagyobbat, amit ezen a földön egy ilyen
teljesítményért oszthatnak. Nem. Az igazság a
legritkább esetben érvényesül – vagy ha mégis,
a legritkább esetben úgy, hogy az látszik is és
nyilvánvaló lesz; hű és következetes képviselői-
vel pedig a legritkább esetben fordul elő az, ami
a mesehősökkel igen, vagyis ahogy írva van: „*az
Úr jobban megáldá Jób életének a végét, mint kez-
detét*”.

Ezért ez a díj kívül esik az összes eddigi No-
bel-díj-jelenségen – erről ugyan a derék stock-
holmi akadémikusok nem tudnak, de nem baj,
nem ez a dolguk –, mert ezúttal nem egy irodal-
mi teljesítmény igazságára, visszaigazolására
adták a díjat – tehát nem valami földi versengés
eldöntésében vettek részt „nem tudják, de tes-
szik alapon” –, és nem is az Auschwitz áldozatai

előtt bemutatott posztumusz főhajtásra (sokan szeretik ezt így felfogni, s ezzel kikapcsolni azt, ami csak Kertész Imréhez, vagyis az ő Jób történetéhez fűződik), hanem egy magatartás, egy a teljesítménytől is független, önmagához hűség, „a semmi ágán” függő, absztrakt önmagalevés legitimálását üzeni a jutalom. Ilyesmi pedig általában a mesék és az álmok világában szokott érvényesülni. Hiszen ugyanezzel az erővel Kertész Imre és műve ott maradhatott volna a visszautasítás, a kudarc porában és a fedelésben – fetrengve, mint Jób a története korábbi szakaszában –, ahol ismereteink szerint az efféle történet az életben be szokott fejeződni. (Hiszem, hogy vannak ilyen életutak és művek, s közülük majd fel is bukkan egy-kettő.) Még hozzá abban a visszaigazolatlanul magányos keserűségben, amely általában azoknak jut ki, akik szembenéztek a – meg is válaszolt – kéttel: „Ki adhat tisztát a tisztátalanból? Senki.” Ahogy csak a mesében, és csak a legszebb, a legigazabb mesében, amelyet a „történelem”, az egyetemes emberi történet „szelleme” kiszendvedett magából – happy enddel. Mert csak ott végződik azzal a történet, hogy „*azután eltávolította Isten Jóbról a csapást, miután imádkozott vala az Ő barátaiért, és kétszeresen visszaadá az Úr Jóbnak mindazt, amije volt.*”

Akik ismerik (és ismerték) Kertész Imrét vagy a saját korukat, a saját Magyarországot – s benne netán saját magukat (ez lenne a döntő) –, s most csatlakoznak az ünneplő kórushoz, azoknak el kell ismerniük, nagyobb esély volt arra – ezt is példázza a csodaszámba menő happy end Kertész Imre életútján, amelyet a maga igazi, emberi (Jóbéhoz hasonló) részéről le is zárt *A kudarc* –, hogy erről a tapasztalatról, a világnak erről az ismeretéről, nézetéről, valamint a gyémántkemény törekenységű és sebezhető individuum fölépítésének példájáról a többi ember ne tudjon meg semmit. Hogy azt ne ismerje meg, mint most én megismertem elkésett székenben és ujjongó felfedezésben, hanem rejtse el, vagy inkább maszatolja, dörgölje szét valamilyen töredékes, vékony, felületes tudomásulvétellel. Ezért is megvilágító az a tény, hogy igenis, megjelent a *Sorstalanság*, nem is egyszer, és mégsem történt semmi. A *Sorstalanság* megjelenését és sorstalanságát nem a hatalom tiltotta be, nem a hatalom nem kanonizálta. A magyar úgymond szellemi életben, társadalomban – teljesen szabadon, teljesen a saját története szellemében – nem történt semmi. És

nem történik ma sem. (Milyen művek esetében történt meg a kanonizálás? Megtörtént-e valaha is? Ismereteim szerint csak Ady Endrével fordult elő egyszer, és akkor is töredékesen, s leginkább a politika felszínén.) Kertész művei olyan kemény igazságot és mély önmagába nézést és látást – a próféta szó és fogalom az eredeti héber nyelven látót jelent – képviselnek, amelyre csak a reformkorban, a modern magyar nemzet készülődése pillanataiban van példa – még kész nemzet és befogadásra kész közönség nélkül. (Mohács kortársai vajon szembenéztek Moháccsal, s azzal, amit ez Ady Endréig jelentett?) Kertész kérlelhetetlen magányossággal nem asszimilálódott az uralkodó magyar korszellemhez – nemcsak jelenében, de száz évre visszafele a múltjában sem. S csak grammatikailag és szókincsben támaszkodott a magyar szellem fő folyamatait közvetítő (például Auschwitzot, s korábban és utána is a magyar–zsidó viszony igazi természetét elleplező-elhazudó) nyelvhez, de fogalmi készletével, s így szövevével, komor zenéjével semmiképp, ezért – mivel szókincsét, grammatikai szabályait tette tapasztalata kifejezésének eszközéül, kénytelen volt azt a saját képére alakítani. (Ennek az újító munkának az eredménye az igazi befogadás nagy hozadéka lehetne, az átalakítást kiváltó tapasztalatának megismerésével egyetemben, e nélkül nem hiszem, hogy közel lehetne jutni hozzá.) Magasabb és sűrűbb a sövény Kertész és a vele kortárs magyar szellem között, mint amelyet a Tóra és a zsidó hagyomány valaha is növesztett e két sors, e két szellem közé. Nem tervezetten, de leleplezően éppen ezt támasztja alá a feszengő, vállveregető, anekdotázó vagy az eseményt gyanús könnyedséggel elfogadó, tudomásul vevő, benne problémát nem találó, minden önvizsgálat, önkérdés nélkül a zászlaja alá sereglő reakciók sora. (Majd ama „akadémikus” dolgozatban lesz feladatom e reakciók annotált bibliográfiáját nyújtani, s érvrendszerüket osztályozni.)

•

Ha megengedhetem magamnak – és miért ne? – e megkésett és zavart szégyenkezésben vívódó módon írva e *Kertésznaplót*, hogy más, de a témával kapcsolatos munkámra is kitekintsek, akkor a *Múlt és Jövő* Kertész Imre tiszteletére szerveződő, s remélhetőleg a stockholmi díj átadásának napjára – 2002. december 10-re –

meg is jelenő számot e-mailen szervezve és szerkesztve, valamint a Nobel-díj bejelentését követő magyar reakciókat interneten olvasva, megállapítsam: az is ehhez a jelenséghez tartozik, hogy a Kertész Imrét igazi jelentőségében most – Miért csak most? Erről is kell egyszer beszélünk, hogy kik tájékoztatták az emigránsokat? Ők milyen csatornákon tartották a kapcsolatot hazájukkal? – a hajdani emigránsok, a magyar szellemi életből különböző időkben külföldre katapultáltak (Dalos György Berlinből, Heller Ágnes New Yorkból, Vajda Mihály Tübingenből és Budapestről), s oda már százszázalékosan vissza nem integrálódó kortársak értik meg, s fogadják be, vagy pedig azok, akik az emigránslét más formáját ismerik; akik kisebbségben élnek – vagyis a dolog lényegét tekintve: zsidó helyzetben. (Kertésznél egyébként a zsidóság – noha ebben nem értek vele egyet, vagy ha igen, ebben akkor sem követem – nem egyszerű, megszenvedett, sokszor körüljárt definíció, hanem az egész egzisztenciát átölelő és megváltoztathatatlan *helyzet*.) Mint most Selyem Zsuzsa (Kolozsvárról), Láng Zsolt, a *Múlt és Jövő* barátja (Marosvásárhelyről) közvetítésével, vagy ahogy a lényegi megértés folyamatát elindító Radics Viktória felfogta emigrációja legválságosabb első évében, miután megérezte az auschwitzi füst felszivárgását a balkáni (fekete)lyukakon, s hazáját elhagyni kényszerült.

Napló(töredékeke)t írok, mint Kertész annak idején a magáét, igaz, hogy én sietve, s egy nem-én személyt – őt – a központba állítva, a késői felismerés szégyenétől hajtva, éppen attól megszabadulandó: megengedhetem magamnak, hogy egyébként az annak idején semmilyen visszhangot, hatást, netán katarzist ki nem váltó, s ma unos-untalan hivatkozásokra, példálódsásokra előkapott, fedezéknek használt a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című Bibó-esszéire rákérdezzek, illetve annak tüzetes megvizsgálásra, átbeszélésre felhívjam a magam és mások figyelmét. Egyébként a magam „jegyét befizettem”: szép köntösben – címlapjára, mint mindazokéra, akiket a legbensőbb családomba befogadtam – Pap Károlyt, Heller Ágnest és Ember Máriát – egy ritka szép Ámos Imre-rajzot (*Égő óra II.*) ajándékozva – ez bizony Kertész Imrének is kijárt volna –, és Fehér Ferenc *Bibó István és a zsidókérdés Magyarországon* című

esszéjével kétszeresen is posztumusz beszélgetőtársul mellétéve újra kiadtam a művet. (Ahogy Kardos G. György szavai, úgy Fehér Ferié is, de hiányoznak a Kertész Imrét köszöntő *Múlt és Jövő* összeállításából!) Meg kellene vizsgálni, hogy ez a magyar, helyesebben: európai szellemnek (egy igen szeretett és nagyra tartott – temesvári születésű, az anyaországban soha nem járt – professzorom, aki először olvasta itt Jeruzsálemben Bibó esszéjét, összehasonlítva Sartre *Vádirat az antiszemitizmus ellen* című írásával messze Bibó István művét tartotta magasabb színvonalúnak) szintén rokontalanul nagy – mit nagy: legnagyobb! (nem jó, mert nem igaz: nem lehet a legnagyobb, mert ha ezt írom, akkor azt állítom, hogy sok hasonló közül a legnagyobb, holott ilyen szembenézésből csak egyetlenegy volt) – megnyilvánulása szembenézett-e magával a Kertész Imre-i mélységében megérezkített Auschwitzcal? Az ott elpusztított zsidóknak, a magyar zsidóknak nemcsak a sorsával, hanem a sorstalanságával? Ismerte-e őket igazából, vagy megpróbálta-e őket igazából megismerni legalább haláluk után? S ugyanilyen posztumusz módon el- és befogadta-e őket? (Az idézett professzor, lenyűgözve Bibó István nagyságától, szellemi erejétől és bátorságától, azt mondta, hogy most értette meg igazán, miért nem lehet zsidónak Magyarországon élnie. Hogy egy ilyen nagy elme, két évvel a soá után, hogyan tudott ilyen hidegen írni – a magyar felelősséget példás kegyetlenséggel feltárva – arról, ami a zsidókkal megtörtént! S annak tükrében a jövő tennivalóiról. Ha egy ilyen erkölcsi nagyságot nem érintett meg a fájdalomnak a tudomány által le nem írható szava, ha őt sem, akkor nem érdemes...)

Kertész Imre – elismert íróként – Németországból jött Magyarországra. Onnan érkezett el, vissza Budapestre: másodsor.

Budapestről vitték el Auschwitz érintésével Németországba 15 éves korában, onnan jött vissza egy „kóbor kutya ösztönét követve” a városba, ahol megérintette a hívás, hogy legyen író, írja meg, amit Auschwitzban, Zeitzban és Buchenwaldban tapasztalt. S noha itt írta, itt adta ki kétszer is az ezen tapasztalatot megérezkítő, s ahhoz a legbensőbb mélységekig eljutó művét, de mint ennek birtokosa, azaz mint a nagy regény megírója szintén Németor-

szágból tért haza. S a legutóbbi fejleményként Európa egy még külsőbb köréről, a Németországból Stockholmba sodró centripetális erőtlől meglódítva, újból itt van a kapuink előtt. Megérkezik-e valaha is? Majd meglátjuk. Én emberileg sem tudom elképzelni, hogy Magyarországon tudjon élni (ez egyetlen Nobel-díjjal sem esett meg, még Szentgyörgyi Alberttal sem) – ilyen siker, ilyen döbbenetes figyelemztetés után, amelyet most már nemcsak a műve, de a története is, ez a Jób-történet is megtestesít. (Jóbot sem értették meg a barátai, vitájuk végére a pontot maga Isten volt kénytelen kitenni.)

De azóta állítólag már 70 000 példányban elfogyott a *Sorstalanság*. Ez olyan változást képes előidézni – miközben a megrendült szegyenkezésében újra, az előszöri találkozás revelációjával, pontosabban: a mondatok mögötti mondatok előszöri elolvasásával olvastam a regényt, belegendoltam, hogy micsoda fantasztikus eredményt tudott elérni ez a díj mégis (ugye az eddigi Nobel-díjakat sikeres, már sokak által elolvasott, megvitatott művekre adták – ez igaz lehet Németország vonatkozásában, Magyarországra azonban, amelynek a nyelvén, amelynek a történelméből kiindulva íródott ez a könyv, semmiképp), hogy ezt a történetet most velem együtt – végre! – a magyar nép nagy része is végigéli (???), és ez olyan jelenséghez is vezethet, amelyet, bevallom, nem tudok elképzelni („de élnek ...itt...csecsszopók, akikben megnő az értelem”).

Németország. A németek. Ott és ők fogadták el Kertész Imrét. S nemhogy az ő happy enddel Jób meséjévé, példázatává váló történetét ott és ők írták, de még az én most szégyenletesen megkésett újraolvasásom, újragondolásom s megnyugvásom krónikáját is.

Ez is ama vívódó zavar és örömhány forrásai közé tartozott.

A németek.

Zsidóként és magyarként, az érzelmeim mindkét felemmel ellenük voltak mozgósítva és szocializálva. Az (elő)ítéleteim. A németek pusztították el a zsidó népet. A németek akarták rabszójra fűzni, még a nyelvüktől is megfosztani a magyarokat. Az Árpád-házi királyok idejétől fogva Hitlerig, aki a magyaroknak is a szolga nép sorsát szánta – Ukrajnában vagy

Szibériában. Ezt tudtam, erről szólt gyermekkorom minden meséje, filmje, sőt: oktatása, művelődése – úgy nagy általánosságban. Most sem látom gyökeresen másképp ezt a narratívát. Noha a családom minden tagja beszélt németül, sőt nyolcéves koromban ez volt az első nyelv, amelyet tanulni kezdtem. Utáltam, és hamarosan abba is hagytam. Az egyetlen mondat, amelyet kívülről tudok rajta, Radnóti Miklós zseniális verséből, a *Razglednicák* utolsó darabjából való: „*Der springt noch auf*”. Ez a lövés-mondat meghatározta számomra ennek a nyelvnek a nemét, a nyelven túli mélyét, visszataszító és félelemkeltő zenéjét. Míg egy szöke és kék szemű sváb lányba nem lettem szerelmes, német író sem olvastam (s ez pedig igen későn, már az egyetem befejezése után történt), s csak ezután kezdtem a lánytól kapott Thomas Mann-könyveket olvasni, majd Goethét, Heinrich Böllt, Leonhard Frankot és a többieket. (Az, hogy egy Bach, Mozart vagy Beethoven német lehetne – máig – el sem jutott a tudatomig.) A mai napig, ha tehetem (sajnos, egyre kevésbé, s ez bosszant, a történelem megismétlődését látom benne), nem veszek német terméket, nem kívánok a fogyasztással német munkahelyet teremteni (ebben kossuthiánus vagyok: magyar és izraeli terméket vásárolok, akár ha drágábbak és rosszabb minőségűek is), egy világ omlott össze bennem, amikor a Vailland fűtőrendszerről kiderült, hogy német és nem francia, mint neve hangzásából következtettem, s igencsak talmudista fejtegetésre volt szükség, hogy megemésszem áttérésünket a német autómárkára (az olaszok – legalábbis az a kategória, amelyiket mi meg tudtunk fizetni – mindahányszor cserbenhagytak bennünket), hogy a használt autóra mindez nem vonatkozik, mert azt már egyszer eladták. A német válogatott vagy klubcsapatok ellen szurkolok, hasonló szenvedéllyel, ahogy a Fradinak sem gönnölöm a győzelmet – sajna, micsoda frusztráció –, mert semmilyen szinten sem kívánom, hogy a németek örüljenek. Elismerem, hogy előítélem falán ama Valcsi nevű lány ütötte résen behatolt néhány jó tapasztalat. Az autóstoppos vándorlások alatt, amelyeknek soha nem Németország, hanem rendre a rajta keresztül megközelíthető Franciaország volt a célja, vagy a minden évben a Frankfurti Könyvvásárra tartó 1000 kilométeres oda-vissza autózás során, az igen értékelt német tüchtigség, korrektség s a táj pompás őszi színei okán – különösen, hogy az utóbbi

időben mindig egy szigorúan a Duna mentén kiválasztott kisvárosban vagy faluban szállunk meg: s az, hogy ugyanaz a Duna, mely Budapesten oly hatalmas, ott annyira bensőségesen kicsi, kedves tud lenni, majdnem, mint a Tisza vagy az Ipoly – bennem (még elemzésre, megfogalmazásra váró) érzések kezdtek-kezdnek ébredni, amelyek melegségében ama áthatolhatatlanná kormozott üvegen lassan egy új németkép dereng át. Évek óta gondolkozom azon, hogy meg kellene tanulni németül, igaz, nem a németek megismerése, hanem a magam történelme, a magyarnak mondott zsidó történelem miatt. Ugyanis annak a forrásai németül olvashatók, a legtöbb magyar zsidó tudós, rabbi németül írt. A magyar zsidóságot a német kultúra határozta meg. Sőt: a német történelem is. A magyar rabbik, hitközségek azt figyelték, másolták, hogy milyen változások zajlanak le Németországban. A belső hitközségi életben vagy a külvilághoz asszimilálódás irányában egyaránt. Az ő meghasonlásuk mintájára csaptak itt is össze. (A leghatásosabb magyar rabbi, akivel a magyar zsidóságot a mai napig azonosítják, a jesiva, szellemi központ és dinasztiaalapító *Hatam Szofér* Frankfurtból jött Pozsonyba. De ez derül ki minden tudományos munkából – elég a bibliográfiai apparátusukra egy pillantást venni –, ez derül ki Jakov Katz monumentális utolsó művéből, *A végzetes szakadástól* és minden memoárból. „A német a judaisztika hébere” – így ama temesvári születésű professzorom, s a Patai József-féle *Múlt és Jövőt* is csak akkor tudom értékelni, kontextusaiban elhelyezni, ha mellé elolvasom a Berlinben (1900–1931-ig) kiadott *Ost und Westet*. Ezenkívül minden lágerregényből, dokumentumból kiderül, a *Sorstalanságból* is, hogy magyar zsidónak és táborőr németnek nem voltak ott nyelvi problémái, sőt: megkockáztatom, hogy Kertész Imre ott tanult meg rendesen németül – erre is van utalás a *Sorstalanságban* –, s ha nem egészen paradox a parabola, ha onnan származik a csak ott megszerezhető „muzulmán” élményéből eredő nosztalgiája, akkor a német nyelv és kultúra iránti vonzalmai is innen eredeztethetők, a hívásból, amely ama sötéten lobogó tüzeket és tragédián átsegítette egy más, egy másik német-ségig.

S bizony a németek nélkül most persze én sem *Kertésznaplót* írnék itt Izraelben, s nem Kertész Imréről és a története üzenetéről gondolkodnék, s nem azt a jelet próbálnám értelmezni,

amely a németek és Kertész Imre interakciójából jött volna létre.

Ahol Auschwitzot kigondolták, ott építették fel Kertész Imre meséjét is. Ott voltak kíváncsiak Auschwitz igazi tapasztalatára. Ott támadt igény ennek a megismerésére, elsajátítására. Auschwitz – úgy nagy általánosságban (statistikailag és „az igazat mondd, ne csak a valót”-értelmében) – a zsidókkal esett meg. (S ebben teljesen egyetértek Kertésszel, hogy a zsidókkal, mégpedig szigorúan egzisztenciális értelemben: itt nem számított, s különösen nem segített vallás, vallási árnyalat, társadalmi osztály – a megelőző két évszázad megannyi választása.) A németeknek ezért egy zsidóra volt szükségük, hogy a németek kitalálta és működtette Auschwitz tudásával valaki megismertesse őket. Amennyire én tudom: a németek sem beszéltek eddig erről. Akik kitalálták és működtették a rendszert, amit Auschwitznak ismerünk, azok a németégből jöttek, s a németégre hivatkozva is cselekedtek, de ezt az ismeretet nem kívánták megosztani a népükkel, amelynek javát a zsidótlanítással, a „zsidók ellen vívott háborúval” akarták előmozdítani vagy megváltani. Miért nem? Mondjuk akkor, amikor Auschwitzot kitalálták, vagy amikor működött az egész általuk elfoglalt Európára kiterjedt roppant hálózat. Amikor hasznát hajtott? Amikor a fél német ipart ellátta ingyen munkaerővel. (Heller Ágnes jóindulatú felvetése szerint azért, mert tudták, hogy ezt nem fogadják már el tőlük.) Hogy a vesztes háború után sem akarták tudni, akkor sem akarták látni magukat Auschwitz komor, füstös tükrében, az érthetőbb. Mégis élt és áttört bennük az ismeret utáni vágy, ezek szerint, ha Kertész Imrét megtalálták, s most az ő történetét a Jóbéhoz tették hasonlónak.

Hogyan találták meg Kertész Imrét? Aki keres, talál. Azt tudták, hogy mivel Auschwitz a zsidók számára lett kitalálva és működtetve, nekik ehhez az ismerethez élő zsidót kell fogniuk. Németországban nincsenek zsidók. Noha a zsidók elleni gyűlöletet – legalábbis Hitler és a német nácik vonatkozásában – a köztudottan legasszimiláltabb és leginkább patrióta német zsidók szocializálták, mégis „a zsidók ellen vívott háború”-ban kevesebb német hullott el százalékos arányban, mint lengyel, magyar, holland, francia társaik. A német zsidókat Hitler futni hagyta. A jelenlegi Németország 100 000-es zsidóságának (közel 80 milliónyi német la-

kosság mellett) 90 százaléka nem német zsidó. Java részük – „megélhetési” – orosz vagy más, Kelet-Európából származó zsidó. Ez nem Moses Mendelssohn népe, Európa legtündöklőbb, legkulturáltabb zsidósága. Velük a németeknek nincs, mert nem lehet közös nyelvük, történelmi emlékezetük. Ezek a zsidók nem lehetnek beszélgetőpartnereik. Velük nincs mit (ki)beszél- ni, legfeljebb adni lehet nekik – kompenzálni.

Azonban német zsidó volt az egész Monarchia zsidósága, köztük a magyar is. Az egyetlen zsidóság, amely megmaradt. Pontosabban: a maradék nagy százaléka a második világháborút követő új népvándorlásban a helyén maradt. (Okait *A halott arcán növekvő szakáll* című esszémben vettem számba. Karády Viktor számításai szerint 200 000 magyar zsidó élte túl a holokausztot, s ezek közül 1956-ig, különböző hullámokban, 50 ezer hagyta el az országot, csatlakozva – a diaszpóra a diaszpórában – a korábbi emigrációs folyamathoz, amely már a huszadik század elején megindult, s a fehérterrorral, majd a numerus claususszal felgyorsult.) A sok-sok itt tartó ok közül szerintem az irracionális, az irracionális szerelem a legjelentősebb, amelyet nehéz magyarázni, elemezni a társadalomtudományok eszközeivel. Kertész példája ebben is a legszélsőségesebb. Az ő kultúrája nem ezen irracionális illúzió és viszonzatlan, tragikusan egyoldalú szerelem irányában szocializálódott, sőt... – de még őt is itt tartotta a kifejezés, az írói kifejezés, vagy ami még fontosabb: a *pontos* kifejezés szenvedélyes kiélhetőségének egyetlen lehetősége.

Paradox módon ez a szerelem, ez a magyar nyelvhez láncolt állapot tartotta meg a németek beszélgetőpartnereit. A német kultúrától áthattott, a német nyelven és metanyelven beszélő, értő zsidókat. Akikkel a németek már több évtizede beszélgetnek: a Lukács iskolával (Heller Ágnessel, Vajda Mihállyal s persze magával Lukáccsal), később olyan írókkal, mint Dalos György, Konrád György majd Nádas Péter. S bizonyos értelemben Esterházy Péter is ebbe a jelenségkörbe tartozik – hiszen a zsidósághoz hasonlóan a magyar arisztokrácia is német kultúrájú volt. (A *Harmonia caelestis* kiindulópontja, Esterházy Pál herceg a modern magyar zsidó történelem alapfigurája, hiszen az ő birtokán, az ő védelme alatt megerősödött *kehila seva* – Hét hitközség – volt a magyar zsidó „honfoglalás” kiinduló bázisa. Szinte hihetetlen, hogy a komoly kutatómunkával, s valamelyest a törté-

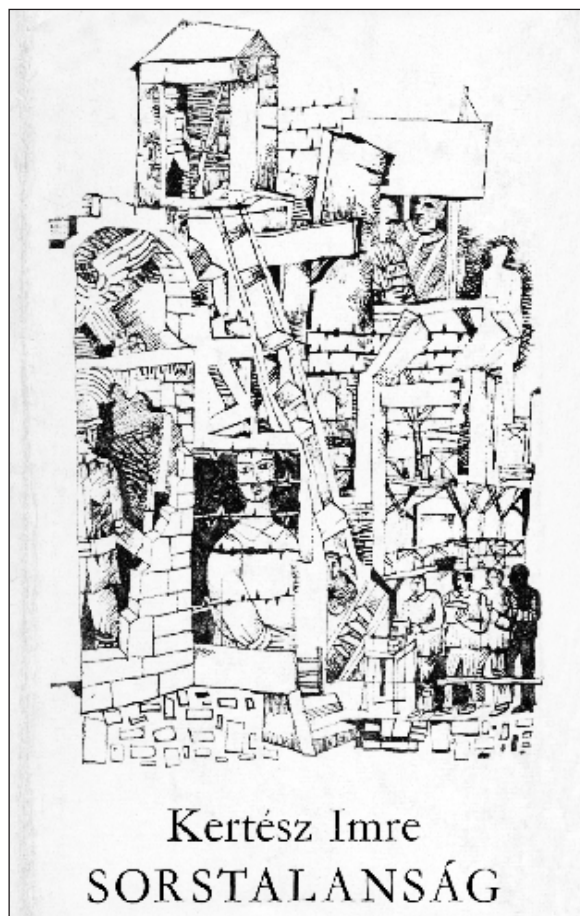
nelmi tabló igényével készült mű ezt a tényt, lehetőséget kihagyta – jómagam annyira biztos voltam benne, hogy amikor folyóiratokban olvastam a készülő könyv fejezeteit, írtam is Esterházy Péternek, hogy ezeket a minden bizonnyal megírt vagy készülő részleteket a *Múlt és Jövő*-ben jelentesse meg.) Noha Esterházyval a németek nem erről a témáról beszélgetnek (Dalos minden regénye zsidó témára épül, Konrád a napi párbeszéd szintjén vett részt a berlini Zsidó Múzeum, a Holokauszt Emlékmű körüli, a gyászmunkához szorosan hozzátartozó vitákban). (Esterházy a *Javított kiadás*ban ugyan leír néhány gyönyörű és felelős mondatot a magyar zsidóságért el nem végzett gyászmunkáról – a saját apja sorsával való kegyetlen szembesülés fájdalmában – ez a nem logikus szolidaritás emeli ki ennek a fájdalomnak a megdöbbentő drámaiságát –, de ez nem kapcsolódik szervesen az életműhöz, sőt épp ellenkezőleg, és a *Harmonia caelestis* egyébként markáns zsidó vonalához sem.)

Tehát – bizonyára nem tervezetten, hanem egy belső szellemi ökonómia spontán igényeit követve – kialakult egy beszéd, majd párbeszéd a németek és a német zsidókat helyettesítő magyar zsidók között. Ezt persze nem volt könnyű felismerni, mert ez a diskurzus Magyarország felé magyar–német párbeszédnek lett „eladva”, kommunikálva. Innen származik a sok kurzivált név ama frankfurti Schwerepunkt-listán, amely ugyan nem menti a kurziváló tettét, de valamelyest magyarázza a meglepetését, az igenis nem nyilvánvalóvá tett félreismerés forrását. A németeket ugyanis a saját bűnük érdekli: a zsidók. A magyarokkal szemben talán nem érznek büntudatot. Vagy ha igen, akkor bizonyára másképpen. Vagy más érzéseik, sőt igényeik vannak velük szemben. Más természetű viszonyaik, tapasztalataik. Ezt elkülönülten kellene (de mennyire, hogy kellene) tárgyalni – például a '45 után több évszázados, a zsidókénál régebbi, vagy épp velük azonos keletű magyar–német (ha van magyar zsidó, akkor magyar német fogalomnak is léteznie kell) történetükből kiforgatott németek történetével, vagy a dicsekvéssel, amellyel (az újra eltemetett, és azóta is folyamatosan reinkarnált) Horthy Hitler szemébe vágta, hogy ő nála jóval előbb hozott zsidóellenes törvényt. (És ebben igaza is volt: a numerus clausus.)

De ez alapjaiban más történet, mint a zsidóké! Mert ha az eldönthetetlen is, hogy a magyar

zsidók magyarok-e vagy sem (a holokauszt előtt vagy után), de az bizonyos, hogy a holokauszt idején, a történelem ama fekete lyukában, a magyarok és a zsidók történelme érzelmi, társadalmi és jogi értelemben különvált, s ebben a szakaszban külön- és szétfejlődött. A magyar zsidóság mint közösség vagy mint megbélyegzett egzisztenciák bolygó atomocskák csoportja – oly ostobán-tragikusan, az egyetemes zsidóságtól is elkülönülten – minden kapcsolat, fogódzó nélkül, a történelemnélküli sorstalanság szakadékába hullott. Ezzel a ténnyel egyedül Kertész Imre *Sorstalansága* nézett először szembe, maradéktalan kíméletlenséggel. Ezért lehetett – miután valahogy a nyomára bukkantak – a németekkel már darab ideje párbeszédet folytatók közül is az utolsóból az első.

Nem ismerem ezt a Kertész Imre nyomára vezető történetet, nagyon is szeretném megismerni. Csak sejtem, érzem, hogy valami hasonló indíttatású történet ez, mint amelyet a lengyeleknél tapasztaltam. 1995-ben az akkori Lengyel Kulturális Intézet vezetője (ma budapesti nagykövét) lelkes unszolására részt vettem a krakkói Zsidó Kulturális Hét rendezvénysorozatán. (Egy egész *Múlt és Jövő* számot is szerveztem köré.) Ott tapasztaltam a roppant szellemi szomjúságot, amely a zsidó történelemmel, kultúrával: magukkal a zsidókkal kapcsolatban megnyilvánul. (Be is számoltam róla: *Nyírfaligetek földjén* című, *Zsidó kultúra zsidók nélkül* alcímű írásomban. In *Múlt és Jövő*. 1995/3.) Ezen a remek és pompás gazdagságú rendezvénysorozaton (amelyhez hasonló Magyarországon elképzelhetetlen) szembesültem azzal az elkéseredetten őszinte érzéssel (például a fesztivált szervezőkkel készült interjúkból), hogy a holokauszt utáni nemzedék felfedezte, hogy a lengyel történelemnek mennyire szerves része volt a zsidóság, s most katasztrófálisnak tartja, hogy nem találja őket. S így ez a nemzedék a lengyel történelem egészével sem tud azonosulni. Ők keresik a titkot. S nemcsak az általuk már meg nem ismerhető zsidókat, de eltűnésük titkát is – ami azzal is jár, hogy nem a németeken keresik az eltűnt zsidókat, hanem saját magukon. A lengyel zsidók vagy legyilkoltatásuk miatt nem találhatók lengyel földön, vagy – és ez lényegesebb – ellentétben a magyar zsidókkal, akik az Antarktiszról is – nem látogatnak vissza, nem folytatnak párbeszédet egykori hazájukkal. (Ezen épp a fesztivál elindította folyamatok változtattak valamicskét.) Nincs egy élő zsidó, aki-

A Sorstalanság 1975-ben megjelent.
első kiadásának borítója.
Engel-Tevan István illusztrációja

vel beszélhetnének. Ők magyart nem importálhatnak, mert a lengyel zsidó nem német, mint a magyar. A lengyel (a „pólishi”), az nem érintett a nyugati befolyástól, az valamilyen egészen más fajta. (Nem mondok igazat. De igenis importáltak magyar zsidót: a Máramaroszigetről származó Elie Wieselt – a magyar zsidóság másik fajtájának, törzsének a képviselőjét –, akivel folyik is a párbeszéd. A kielcei pogrom emlékére rendezett megemlékezésen ő szólt a zsidók nevében. Ezen a fontos gyászmunka-évfordulón is jelen voltam (Kőbányai János: *Nyírfaligetek földjén*, *Múlt és Jövő*, 1995/3.), akár a jóval jelentéktelenebb külsőségek között lezajló kumadarasi pogromról való megemlékezésen (lásd *Kis utazás*. Kultúra és Közösség. 1987 – ebben a folyóiratban vendégségre lelve indult az általam szerkesztett *Múlt és Jövő*).

A németeket – ki beszélhet ilyen általánosságban? Egy részüket, az értelmiséget, az új

nemzedéket – hasonló keresés, szembesülés, párbeszéd hajthatja. Azzal a különbséggel, hogy számukra még elvileg sem lehetséges – mint a magyaroknak, lengyeleknek, románoknak – a németekkel takarózni. Ezt sejtem csak, mert igaziból nem ismerem ezt a német igényt, ennek az önmaga keresésnek a történetét, amelynek a végén ráakadtak a beszélgetőpartnerre: Kertész Imrere. Nem ismerem, mert a német nyelvet sem ismerem, s általában távol tartom magamat attól, ami német. (Egyébként, jut eszembe, a legtöbb egyetemi társam itt az intifáda verte és elszigetelte országban német és lengyel.) „Hát már a németekkel szembeni őszinte, tisztaszívű utálatomat is adjam fel?” Nehéz ebben a korban minden változtatás, de már régebben kerülget ez az érzés. A Kertész-Jób történet pedig egyenesen megköveteli.

Nemegyszer mondtam s írtam megalázó, támogatót kérő beszélgetésekben, levelekben, hogy a magyarok nem tudják, milyen szerencsésük van, hogy mi itt vagyunk, zsidók (vagy magyar zsidók): velünk lehet, lehetne beszélgetni, történelmet újra végiggondolni – s azután újrakezdeni. Különösen az 1989-ben megnyílt szabadságban.

(Magát a beszélgetést a Kádár-rendszer sem tiltotta. És ami jellemző: a szamizdat irodalom sem érintette ezt a témát – ahogy a lengyelt igen! Olyannyira igen és nem érintette, hogy csak Radnóti Miklós akkor még publikálatlan, Komlós Aladárt visszautasító levelét vette elő, aki egy zsidó antológiába kért verset a költőtől. Ezzel kijelölte a hagyomány útját, amely a megnyíló szabadságban is a magyar–zsidó viszonyban a „*ha megversz is imádlak én*” típusú, megvert, megalázott szerető pozíciójának a hagyományát kívánja fenntartani – s azóta, hogy ez bekövetkezett, nem is enged mást. Kertész fölismeréséért, elismeréséért, a Kertész gondolataival való foglalatosságért nem tett semmit. Hiszen ebben a kontextusban, ebben a szűk, öngyilkosságban-partner mezőben nem is tehetett mást. „Melyek az én »magasabb képességeim«? Nem követem ennek az országnak az egyetlen inspirációját, a lelki, a szellemi, majd a fizikai öngyilkosságra buzdító szírénahang szakadatlan csábítását, s ez bizonyos vitalitásra vall. Ám ezt a minimumot győzelemként értékelni nagyfokú óvatlanság lenne, mi több az előrelátás teljes hiánya. Mi változott most a »változással«? Nincs többé kiszolgáltatottság? Megváltottak önmagamtól? Annyi

történt, hogy visszaadták a *conditio minimum*át, a személyes szabadságomat, s meglehet, ennyi elég is lesz ahhoz, hogy megzavarjon. A szabadságot nem lehet ugyanott megélni, ahol a rabságunkat éltük.” – jegyzi fel Kertész még a *Gályanapló* stílusában, illetve folytatása kényszerében, s a „rendszerváltás” forrongásában, pontosabban forrongás-látszatában – 1991 őszén – (*Valaki más*, 1997) a Pap Károlytól függetlenül felismert igazságot, amely a magyarságot továbbra is meghatározza, s még mindig magányosan, mindig párbeszéd-partner híján, s elvágva innen. „El kellene menni valahová, nagyon messzire innen” – így folytatja a mondatot.

De azt is megjegyeztem persze, a Kazimierz, a sietve újjávarázsolt krakkói zsidónegyed pezsgő, turisztikai forgatagában, az ezreket vonzó kulturakavalkád sziporkázásban, hogy „ezt is csak ott lehet megcsinálni, ahol nincsenek zsidók”. Persze a magam szűk látókörű és alapvetően sértett pozíciójából nézve azért ötlött fel ez reflexszerűen bennem, mert „nincsenek zsidók, akik belepofázzanak, hogy nem így, meg nem úgy van, nem ilyen az igazi töltött libanyak”.

Nem gondoltam bele a másik oldalba, a másik eshetőségbe, hogy *ott és azért* van valóságos szomjúság, észveszejtő hiány, elkeseredett kutatás a zsidók után, ahol nincsenek zsidók.

Jeruzsálem, 2002. november 7–18.

Itt a Kertésznapló közlése megszakad. A batáridő és a tervezett már így is jóval meghaladó terjedelem itt – sajnos – elvágja a folytatás lehetőségét. Az olvasó remélhetőleg vagy a Múlt és Jövő következő számában, vagy könyv formájában találkozik majd vele, mert a szöveg írása nem szakad meg: ki kell írnom magamból, meg kell szabadulnom a fájdalmas tüskéktől, amelyek kibúzkodásához itt hozzáfogtam, hogy zavartalanul feloldódbassam az elismerés örömeiben – e nélkül lehetetlen (s nem is becsületes) belekezdeni ama „akadémikusan” hidegre temperált, értékelő írásba.

A továbbiakban arról lesz szó, hogyan szakadt meg a kapcsolatunk, hogyan láttam, hogyan követtem Kertész Imre emelkedő csillagzatát, s mit éreztem iránta, amikor ehhez már nem volt közöm, és úgy véltem – helyesen vagy igaztalanul –, hogy ebből ki vagyok rekesztve.